

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Ruari Emil Morrison

19. SAJANDI MITTEAVALIKE TEKSTIDE
VERBIAHELAD JA KAASSÕNAFRAASID
SAKSA KEELE MÕJU VAATES

Bakalaureusetöö

Juhendaja kaasprofessor Külli Habicht

TARTU 2026

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna lõputööde nõuetest, ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega, sealhulgas on järgitud teaduseetika põhimõtteid.

Ruari Emil Morrison

Lühikokkuvõte

Enne 19. sajandit kujundasid eesti kirjakeelt peamiselt sakslased ning sakslaste keelekasutus oli mõjutatud saksa keelest. 19. sajandi jooksul hakkas tekste kirjutama ja avaldama aina rohkem eestlasi. Siinse töö uurimisobjekt on nende eestlaste kirjalik keelekuju. Selle ajajärgu eestlastest autorite avalikku keelekasutust on varem uuritud, kuid siinne töö käsitleb mitteavalikke käsikirjalisi kirjatekste. Antakse ülevaade tekstides esinevatest verbiahelatest ja kaassõnafraasidest, analüüsitakse konstruktsioonide võimalikku saksa keele mõju ning võrreldakse verbiahelate ja kaassõnafraaside esinemist mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides. Töö tulemusena selgus, et mitteavalikes kirjades kasutati mitmesuguseid verbiahelaid ja kaassõnafraase, kusjuures saksa keele mõju on tõenäoline muuhulgas abiverbiga *saama* moodustatud tuleviku- ja passiivikonstruktsioonides ning kaassõnade *peale* : *peal*, *üle* ja *läbi* kasutuses. Mitteavalikes kirjades esines saksa keelest mõjutatud keelendeid rohkem kui sama perioodi ajakirjandustekstides.

Võtmesõnad: verbiahel, kaassõna, saksa keele mõju, 19. sajand, käsikirjalised dokumendid

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Taust.....	8
1.1. 19. sajandi eesti keele ajalooline taust.....	8
1.2. 19. sajandi keelekasutuse morfosüntaktiliste joonte käsitlused.....	11
1.3. Saksa keele mõju eesti keelele.....	12
1.4. Analüüsis olulised mõisted ja terminid.....	13
2. Materjal ja meetod.....	16
3. 19. sajandi teise poole mitteavalike tekstide morfosüntaktilised nähtused.....	19
3.1. Verbiahelad.....	19
3.1.1. Finiitverbi ja da-infinitiivi ühendid.....	19
3.1.1.1. Modaalised finiiitverbi ja da-infinitiivi ühendid.....	20
3.1.1.2. Prospektiivsed finiiitverbid ja da-infinitiivi ühendid.....	23
3.1.1.3. Resultatiivse korda minema ja da-infinitiivi ühend.....	26
3.1.1.4. Hinnangut väljendavad finiiitverbi ja da-infinitiivi ühendid.....	26
3.1.1.5. Kausatiivsed finiiitverbi ja da-infinitiivi ühendid.....	27
3.1.1.6. Kokkuvõte: finiiitverbi ja da-infinitiivi ühendid.....	29
3.1.2. Finiitverbi ja ma-infinitiivi ühendid.....	29
3.1.2.1. Modaalne pidama ja ma-infinitiivi ühend.....	30
3.1.2.2. Saama-tuleviku konstruktsioonid.....	31
3.1.2.3. Finiitverb hakkama tuleviku abiverbi ja ingressiisne verbina.....	33
3.1.2.4. Evidentsiaalsusega seotud finiiitverbi ja ma-infinitiiviga ühendid.....	34
3.1.2.5. Aspektiga seotud finiiitverbi ja ma-infinitiivi ühendid.....	35
3.1.2.6. Kokkuvõte: finiiitverbi ja ma-infinitiivi ühendid.....	36
3.1.3. Finiitverbi saama ja tud-partitsiibi ühend.....	36

3.1.4. Finiitverb arvama ja vat-infinitiiv	40
3.1.5. Pikemad verbiahelad	40
3.2. Kaassõnakasutus	42
3.2.1. Kohta väljendavad kaassõnad	43
3.2.2. Teemat väljendavad kaassõnad	44
3.2.3. Viisi ja vahendit väljendavad kaassõnad.....	45
3.2.4. Kokkuvõte: kaassõnafraasid	46
3.3. Võrdlus ajakirjandustekstidega	47
3.3.1. Verbiahelate esinemine	47
3.3.2. Kaassõnade esinemine	49
Kokkuvõte.....	50
Kirjandus.....	52
Verbkomplexe und Adpositionalphrasen in nichtöffentlichen estnischsprachigen Briefen aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus der Perspektive deutschsprachigen Einflusses.	
Zusammenfassung.....	58
Lisa 1. Materjali loendid	61

Sissejuhatus

Siinne bakalaureusetöö uurib 19. sajandi teise poole mitteavalike käsikirjaliste tekstide eesti keele morfosüntaktilisi nähtusi L1¹ autorite kasutuses. Teema valiku tingis minu huvi eesti kirjakeele ajaloo vastu ja see, et vanemaid mitteavalikke tekste on sellel teemal vähe uuritud. Täpsemalt keskendun verbiahelatele ja kaassõnakasutusele ning analüüsin nende puhul võimalikku saksa keele mõju.

19. sajandi eesti keele kasutust on mõjutanud eesti kirjakeele kujunemise ja kujundamise protsess alates 16. sajandist, sest alates sellest ajast tuli koos pikemate tekstidega eesti kirjakeelde saksa keele mõju. 16. sajandist 19. sajandi alguseni ilmus eestikeelseid tekste peamiselt sakslastest autoritelt, kes olid oma keeleoskuse, ameti ja päritolu tõttu ühiskonnas võimupositsioonil. (vt Tafenau, Ross & Pöldvee 2023; Laanekask 2004; Ross 2019)

Oluline sündmus Eesti rahva ja ühtlasi ka eesti keele ajaloos oli pärisorjuse kaotamine Eestimaal 1816. ja Liivimaal 1819. aastal. Sinnani puudus vabadus suuremal osal eestlastest, kes elasid valdavalt baltisakslastest mõisnike võimu all (Kruusmaa 2025: 37–41). Selle tõttu olid haridus ja võimalused avalikus elus kaasa rääkida ebavõrdselt jaotatud (vt Laanekask 2004). Oluline aspekt on ka see, et kui pidada keelkonnasisese päritoluga nähtusi oma pärandiks ja ülejäänut välismõjuks, siis on saksa keel mõjutanud eesti keelt jälgitavas keeleajaloos rohkem kui ükski teine keel (Ziegelmann & Winkler 2006: 45–46).

Analüüsitavad tekstid paigutuvad ajajärku, mil ühiskonnas eksisteerisid kõrvuti sakslaste eesti kirjakeel ja eestlaste suulised eesti keele variandid. Eestlaste endi kirjalik keelekuju oli alles kujunemas.

Töö eesmärk on iseloomustada verbiahelate ja kaassõnade näitel eestlaste kirjavahetuse morfosüntaktilisi jooni sellel murrangulisel ja olulisel ajal Eesti ajaloos ning analüüsida saksa keele mõju rolli eesti kirjakeele kujunemisel ja kujundamisel. Töö laiem eesmärk on panustada 19. sajandi eestlaste eesti keele kasutuse uurimisse. Töös lähtutakse mõnes varasemas käsitluses saksa keele mõjuga seostatud indikaatornähtustest ja jälgitakse nende avaldumist eestlastest kirjutajate tekstides. Töös otsin vastust järgmistele uurimisküsimustele:

¹ Harilikult tähistab L1 esimesena lapse eas omandatud keel, sünonüümiks on *emakeel*. L2 on seevastu keel, mida on omandatakse lisaks L1-le hiljem.

1. Missugused verbiahelad ja kaassõnafraasid esinevad 19. sajandi eestlaste mitteavalikes eestikeelsetes kirjades?
2. Kas ja kuidas on leitud konstruktsioone kirjeldatud 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse keelekäsitlustes?
3. Mil määral avaldub uuritud verbiahelate ja kaassõnafraaside kasutuse taga saksa keele mõju eesti keelele?
4. Kas ja kuidas erinevad mitteavalike tekstide verbiahelad ja kaassõnafraasid ajakirjandustekstides kasutatutest?

Töö koosneb kolmest peatükist. Sissejuhatusel järgneb taustapeatükk, milles selgitatakse 19. sajandi teise poole ajaloolist tausta. Lisaks tuuakse välja olulised mõisted ja terminid, mida töös kasutatakse. Teises peatükis kirjeldatakse töös kasutatud materjali ning analüüsimeetodit. Kolmanda peatüki moodustab ülevaade analüüsi tulemustest. Analüüs koosneb kvalitatiivsest ja kvantitatiivsest osast. Kvalitatiivses analüüsis käsitletakse leitud üksuste tausta ja võimalikku saksa keele mõju. Kvantitatiivses osas võrreldakse verbiahelate ja kaassõnade esinemist 19. sajandi teise poole mitteavalikes ja avalikes tekstides.

1. Taust

1.1. 19. sajandi eesti keele ajalooline taust

16. sajandist kuni 19. sajandi alguseni arendasid eesti keele kirjatraditsiooni ja kasutasid eesti kirjakeelt peamiselt emakeelsed sakslased. Sakslaste olulisem kohalolu Eestis algas ristiretkedega 13. sajandi alguses (Laanekask 2004: 14). Esimesed teadaolevad (sh trükitud) eestikeelsed tekstid on usulised ning pärinevad 1520. ja 1530. aastatest nii katoliiklikust kui ka luterlikust traditsioonist (Laanekask 2004: 16). Sarnaseid arenguid saab jälgida Soomes ja Lätis (vt Häkkinen 2025; Vanags 2025). Põliskeelena kõneldi Eestis murdeid, mida ajalooliselt ja suurimate erinevuste alusel saab jagada kaheks: põhjaeesti ja lõunaeesti keeleks (Pajusalu 1999; Iva 2007: 19–22). Põhja- ja Lõuna-Eestit eraldas ka võimupiir. Pärast Liivi sõda (1558–1583) jäi Põhja-Eesti koos Soomega Rootsi kuningriigi võimu alla, kuid Lõuna-Eestis valitses esmalt Poola riik. Eesti kirjakeele algusaegadel oli eriti oluline alamsaksa keel, sest Eestisse tulnud vaimulikud ja linnaametnikud olid valdavalt pärit Põhja-Saksamaalt. Üheks oluliseks ristiretkede alguskohaks oli Lübeck. (Laanekask 2004: 14) Eesti kirjakeel sai seega alguse mitme riigi, rahvuse ja keele mõjude taustal.

Eesti kirjakeele alguse ideelise taustana on oluline humanism. Mõistet humanism on hiljem kasutatud kirjeldamaks liikumist, milles oli oluline haridusolude parandamine ning mille käigus pöörati ühtlasi tähelepanu korruptsioonile kirikus, algatati reforme ja muutusi. Selle taustal tõlgiti usulisi tekste ka eesti keelde juba enne luterlikku reformatsiooni. (Laanekask 2004: 15; Seebaß 2006: 69–82; Jung 2012: 20–22) Humanism oli oluline luterliku reformatsiooni alguses Saksamaal, mis kajastub eriti reformaator Philipp Melanchthoni tegevuses (Kuroпка 2010: 10). Luterliku reformatsiooni kõrval toimusid teised kirikureformatsioonid Tšehhis, Inglismaal, Šveitsis ja mujal Euroopas, kuid Saksa ordu tegutsemise tõttu said luterlased saata vaimulikke Eestimaa ja Liivimaa kubermangudesse (Seebaß 2006: 223–224). Kui luterliku reformatsiooni avalikuks alguseks võib pidada 1517. aastat, siis toodi luterlik reformatsioon Eestisse väga kiiresti (Seebaß 2006: 102; Leppin 2004: 34; Laanekask 2004: 16). On säilinud kirjapanek 1525. aastal ilmunud, ilmselt luterlikku eestikeelset teksti sisaldanud raamatu hävitamisest (Laanekask 2004: 16). Peale saksa keele mõju on varastes eestikeelsetes tekstides kohati näha rootsi ja soome keele mõju. Lõuna-Eestis lisandusid jesuiitide katoliiklikud tekstid, milles võis leida poola keele mõju.

(Laanekask 2004: 17) Altmargi vaherahuga 1629 läks Lõuna-Eesti Rootsile (EE). Kuni Põhjasõjani valitses kogu Eestis Rootsi kuningriik, seejärel Vene tsaaririik. Hoolimata eri riikide valitsemisest jäi olulisimaks keeleliseks mõjutajaks saksa keel (vt Ziegelmann & Winkler 2006). Pärast Põhjasõda tagasid kapitulatsiooniaktid luterliku kiriku jätkamise, saksa mõisnike omavalitsemise ja saksa keele asjaajamiskeelena (Tafenau, Ross & Põldvee 2023: 46; Laur, Tannberg & Piirimäe 2003: 45–46). 16. sajandi kohta on teada, et üks eestlane, Hans Susi, tõlkis kirikulaule eesti keelde. Võimalik on ka, et Pühavaimu kiriku eesti koguduse pastor Johan Koell, kes 1535. aastal tõlkis luterliku katekismuse eesti keelde, oli Eesti päritoluga (Ross 2019: 58–59).

Saksa pastorid mitte ainult ei tõlkinud eesti keelde ega kirjutanud eesti keeles, vaid õpetasid eesti keelt ka üksteisele. Eesti kirjakeel oli nende jaoks vahend, millega levitada luteri usu põhimõtteid. (vt Tafenau, Ross & Põldvee 2023) Selle usuliste ideede levitamise taustal võib näha järgmiste sajandite grammatikaid, sõnastikke ja õpikuid. Üks oluline sündmus eesti kirjakeele ajaloos on kahtlemata Heinrich Stahli grammatika ilmumine 1637. aastal. Tegu on esimese eesti keele grammatikaga, mis on kirjutatud saksa keeles ja kirjeldab käänamisõpetuses kuut käänat ladina keele käändesüsteemi järgi. (Stahl 1637)

Kuna kirjakeel erineb oma olemuselt suulisest keelest ning usu- ja piiblikeel maarahva keelest, siis arvatavasti ei katnud eestlaste keel kõiki neid valdkondi, mida sakslased oma tegevuseks ja eesmärkideks vajasisid. Lisaks oli Saksamaal hariduses ja kirikutraditsioonis oluline ladina keel. Sakslaste eesti keele omandamisel võis neil seega puudu jääda keelendeid, et väljendada end vajalikel teemadel samamoodi nagu saksa või ladina keeles. (vt Laanekask 2004: 18) Erinevused sakslaste ja eestlaste eesti keele vahel võisid olla kõige suuremad 17. sajandil ning need kajastuvad nt Georg Mülleri jutlustes aastatest 1600–1606, juba enne Stahli grammatika ja usuraamatute ilmumist. (Tafenau, Ross & Põldvee 2023: 18)

17. sajandi lõpus ja 18. sajandi alguses oli vaimulikkonna hulgas oluline piibli tõlkimine eesti keelde. Tervikpiibli tõlke ilmumine tallinna kirjakeeles aastal 1739 oli oluline sündmus, sest piiblit levitati rahva seas ning selle keelekasutusest sai pikemaks ajaks keeleline eeskuju (Kasik 2011: 36). Enne tervikpiibli ilmumist vaieldi palju ortograafia, morfoloogia ja tõlkepõhimõtete üle. Siiski näitas piiblis kasutatud ortograafia veel saksa ortograafia jälgi, nt vaid vokaalide pikkuse eristamisega kirja pildis – konsonantide pikkust ei olnud võimalik kirja pildis eristada. (Tafenau, Ross & Põldvee 2023: 30–39) Esimene grammatika, milles

kirjaviis eristab pikki ja lühikesi konsonante, ilmus alles 19. sajandi keskpaigas. Ühtlasi kirjeldatakse selles esmakordselt eesti keele käändeid, lähtudes eesti keele morfoloogiast, mitte ladina keele käändesüsteemist. (Ahrens 1843)

18. sajandist alates hakkas vähehaaval muutuma eesti kirjakeele kasutajaskond. 1730. aastate algusest jõudis Eestisse vennastekoguduste liikumine. Vennastekogudustes olid aktiivsed paljud eestlased, kes kirjutasid päevikuid ja tõlkisid saksaakeelseid tekste eesti keelde. (Prillop & Viht 2025) 19. sajandi alguses hakkasid Tartu Ülikooli jõudma eestlased nagu Kristjan Jaan Peterson (1801–1822), Friedrich Robert Faehlmann (1798–1850) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882). Saksa keele eeskujul tehtud vigade ja nendest vabanemise kohta kirjutati näiteks ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache“, mis ilmus 1813–1832. (Laanekask 2004: 32–33)

Siiski oli sajandite jooksul eesti kirjakeelde juurdunud palju saksapäraseid jooni. 19. sajandi teisel poolel hakkasid haritud eestlased omaenda keelt kirjutama, kirjeldama ja arendama. Ühelt poolt püüti 19. sajandil vabaneda võõrapärastest joontest, teiselt poolt oli tollaegsel sakslaste kasutatud kirjakeelel kõrgem staatus kui L1 eestlaste suulisel keelel. (vt Metslang & Habicht 2018: 112–114) Helle Metslang ja Külli Habicht on kirjeldanud eestlaste keelekujusid kui L-varianti (madala prestiižiga keelevariant) ja sakslaste arendatud kirjakeelt kui H-varianti (kõrge prestiižiga keelevariant) (Metslang & Habicht 2018: 113; terminid vt Rutten 2016).

Esimesed eestlastest autorid pidid leidma endale sobiva kirjaliku keelekuju. Selles võis olla eeskujuks nii nende enda suuline keel kui ka sakslaste arendatud kirjakeel. (vt Metslang & Habicht 2018: 112–114) Mõned tuntud eesti keele arendajad ja kultuuritegelased, kelle emakeel oli küll eesti keel, olid siiski haridust saanud saksa keeles, näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwald ja Carl Robert Jakobson (Metslang & Habicht 2018: 117).

Selles töös analüüsitavad tekstid on eestlastest autorid kirjutanud 19. sajandi teisel poolel. Selleks ajaks oli eesti keele kirjutajaskond võrreldes eelmiste sajanditega juba oluliselt muutunud. Kuna autorid on eesti emakeelega, võib nende tekstidest eeldada saksa keele kaudset mõju: autor on mõjutatud vanemast saksapärasest eesti kirjakeelest, mida kujundasid ja milles kirjutasid peamiselt sakslased, kelle L2 eesti keele kasutust mõjutas nende L1 saksa keele kasutus või vanemgi saksapärane eesti kirjakeel. Võimalik on otsene saksa keele mõju

nendel, kes on omandanud hariduse saksa keeles, kuid L1 keskkonnas võis L2 mõju L1-le olla piiratud.

1.2. 19. sajandi keelekasutuse morfosüntaktiliste joonte käsitletud

19. sajandi mitteavalikke L1-tekste ei ole varem põhjalikult uuritud. 19. sajandi teise poole morfosüntaksit on uurinud Helle Metslang ja Külli Habicht (2018), kes võrdlesid viit kirjandusteksti 19. sajandi eri kümnenditest. Ilmumise järjekorras esimese uuritud teose autoriks oli sakslane, ülejäänud neli teksti olid L1 eestlaste kirjutatud. Taustaks kasutasid nad andmeid 17. ja 18. sajandist ja tänapäevast. Artikli esimeses peatükis selgitatakse uuritava keelekuju ajaloolist ja ühiskondlikku tausta. Kirjeldatakse eesti kirjakeele arengut prestiižseks keelekujuks madalama staatusega eestlaste suulise eesti keele kõrval. Lisaks mainitakse haritlaste suurenevat kriitikat saksapärasuste vastu pärast L1 eestlaste lisandumist autorite sekka. Artikkel käsitleb objektikäände valikut, verbistruktuuri kompleksust ja *saama*-tulevikku. Verbiahelate kohta näitas analüüs, et Freidrich Reinhold Kreutzwaldi (1843, 1861) ja Carl Robert Jakobsoni (1870) teostes moodustasid verbiahelad suurema osa öeldistest kui tänapäeva keeles. Eduard Vilde keelekasutuses oli nende osakaal võrreldav tänapäeva keelega. *Saama*-tulevik, mis on tänapäeval kasutuses vaid väga vähesel määral, 19. sajandi esimese poole tekstides ei esinenud, kuid sajandi teise poole tekstides oli see kasutusel. Metslangi ja Habichti sõnul jõuti 18. sajandi jooksul arusaamani, et *saama*-tulevik on saksapärasus, mida eestlaste keeles ei ole, ja hakati seda vältima. 19. sajandi jooksul tuli see aga kirjakeelde tagasi. Püsiühendite osakaal oli 19. sajandi teisel poolel suurem kui esimesel poolel. Tänu Metslangi ja Habichti tööle on 19. sajandi teise poole eestikeelsete avalike tekstide morfosüntaksit juba mõnevõrra käsitletud, eriti mis puudutab võimalikke saksamõjulisi üksusi. Siinne uurimus lisab 19. sajandi teise poole mitteavalike tekstide morfosüntaktilise iseloomustuse ning toob välja erinevusi avalike ja mitteavalike tekstide morfosüntaktiliste valikute vahel.

Mirelle Tetto võrdles oma bakalaureusetöös (2018) ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache“ (1813–1832) eestlastest autorite tekstides leiduvaid morfosüntaktilisi jooni 18. ja 19. sajandi teise poole keelekasutusega. Ajakirja „Beiträge“ panustanud kirjutajad kuuluvad esimeste eestlastest autorite hulka. Kui Tetto annab ülevaate morfosüntaktilistest joontest perioodil, mil eestlased hakkavad avalikult kirjutama, siis sinne

töö uurib selle perioodi lõpu mitteavalike tekstide morfosüntaktilisi jooni. Tetto leidis muuhulgas, et verbiahelaid kasutati 19. sajandi teisel poolel rohkem kui sajandi esimesel poolel. Kaassõnafraaside kasutus vähenes 19. sajandi teiseks pooleks ning säilis peamiselt kaassõnade *peale* : *peal* : *pealt* sagedasem kasutus.

Marge Lainsaar (2024) analüüsis morfosüntaktilisi jooni Eduard Vilde jutustuse “Musta mantliga mees” 1886. aasta esmatrükis ja hilisemates trükkides aastatest 1923 ja 2010. Lainsaar leidis muuhulgas, et mitu analüütilist konstruktsiooni finiiitverbiga *saama* asendati 1923. ja 2010. aasta trükkides lihtverbilise öeldisega. Kaassõnade puhul tõi ta esile kaassõnade *peale* ja *peal* rohket kasutust teose esmatrükis.

Saksa keele mõju eesti keeles on kirjeldanud Katja Ziegelmann ja Eberhard Winkler (2006). Autorid lähtuvad saksapärasuste leidmisel tänapäeva eesti keelest ja otsivad tõestust ajaloolis-võrdleva meetodi abil. Cornelius Hasselblatt (1990) on käsitlenud saksa keele mõju eesti keele ühend- ja väljendverbidele. Heli Laanekask on oma doktoriväitekirjas (2004) andnud ülevaate eesti kirjakeele ajaloo perioodidest ning kirjutanud pikemalt 19. sajandi autorist Otto Wilhelm Masingust ja tema keelest.

1.3. Saksa keele mõju eesti keelele

Saksa keele mõju leidub eesti keele grammatikas nii häälikulisel kui ka morfosüntaktilisel tasandil. Ülevaate on sellest andnud Katja Ziegelmann ja Eberhard Winkler (2006). Kokku nimetavad autorid 20 mõjunähtust, häälikulisel tasandil 5, morfoloogilisel tasandil 10 ja süntaktilisel tasandil 5. Häälikulise mõjuna nimetavad nad sõnaalgulisi konsonantühendeid; sekundaarvokaalide klassi teket ehk nähtust, kus järgsilbis ja diftongi teises osises esineb vaid osa vokaale (vt ka Asu jt 2016: 20–21). Ka saksa keeles on järgsilbi tuuma vokaalide omadused piiratud. Morfoloogilisel tasandil nimetavad Ziegelmann ja Winkler saksa keele mõjuks muuhulgas kaassõnafraase, *saama*-tulevikku ja passiivkonstruktsioone abiverbiga *saama*. Lisaks nimetavad nad käskivaid konstruktsioone partikliga *las* ning ühend- ja väljendverbe. Süntaktilisel tasandil nimetavad Ziegelmann ja Winkler muuhulgas reksioonistruktuure, mis sarnanevad oma saksakeelsete vastetega. Mitmes kohas nimetavad nad saksa keele mõju võimalikuna või märgivad, et selgema pildi saamiseks on vaja teha rohkem uurimistööd. Saksa keele mõju väljaselgitamiseks aitab mõnikord võrdlus soome keelega, milles saksa keele mõju on vähem.

1.4. Analüüsis olulised mõisted ja terminid

Aspekt

Aspekt on grammatikatermin, mis hõlmab keelendeid, mille ülesandeks on anda lisatähendust tegevuse toimumise kohta. Näiteks on eestikeelne afiksaaladverb *ära*, mis lisab väljendatud tegevusele perfektiiivsuse ehk tähenduse tegevuse lõpetatuse kohta. Sel juhul on tegu piiritlusaspektiga. Analüüsitavas materjalis on oluline faasiaspekt, mis väljendub paljudes verbiahelates. Oluline on mainida ingressiivsust, mis markeerib tegevuse algust; prospektiivsust, mis markeerib tegevuse eelfaasi, näiteks seisundit, mis on seotud järgnevalt toimuvaga; ja retrospektiivsust, mis väljendab toimuvat kui seisundile eelnevat ja ühtlasi seda põhjustavat tegevust. Lisandub kvantitatiivne aspekt ehk tegevuse määra väljendamine. Töös esineb terminina ka *iteratiivsus*, mis tähendab korduvat tegevust. (Metslang jt 2023: 522–529) Mõnes keeles, eelkõige slaavi keeltes, on aspekt verbi morfoloogiline kategooria (Matthews 2007: 29)

Evidentsiaalsus

Evidentsiaalsus jaguneb otseseks ja kaudseks ning kirjeldab autori suhet allikaga, millele ta toetub, et infot vahendada. Otsese evidentsiaalsuse puhul viitab autor omaenda kogemusel põhinevale infole, kaudse evidentsiaalsusega väljendab autor, et tema väljendatav põhineb muul allikal või on järeldatud. Evidentsiaalsust saab väljendada leksikaalselt või grammatiliselt. Kaudse evidentsiaalsuse väljendamiseks on kaudne kõneviis. (Matthews 2007: 129; Metslang jt 2023: 550–553)

Grammatiseerumine

Grammatiseerumisteooria kirjeldab universaalseid protsesse, milles keelenähtused muutuvad teatud mustrite järgi. Leksikaalsemad keelendid muutuvad grammatilisemaks, kusjuures nende tähendus muutub abstraktsemaks ja muutunud üksused saavad uue funktsiooni. (Metslang jt 2023: 109; Bybee 2015; Heine & Kuteva 2004) Siinses töös on oluline iseseisvate finiiitverbide grammatiseerumine modaalverbideks ja abiverbideks (vt nt Heine & Kuteva 2004: 64–65), samuti käändsõnavormide grammatiseerumine kaassõnadeks (vt nt Heine & Kuteva 2004: 169–170).

Kaassõnafraas

Kaassõnad esinevad lauses koos käandsõnaga ja määravad käandsõna vormi. Kaassõnafraas koosneb kaassõnast ja sellega koos esinevast käandsõnast. Eriti sageli esinevad kaassõnad koos omastavas käändes käandsõnaga, näiteks *MILLE üle*; aga näiteks kaassõna *koos* nõuab kaasaütlevas käändes laiendit. Eesti keeles valdavad tagasõnad, kuid osa kaassõnu esineb nii ees- kui ka tagasõnana, näiteks *läbi* (*läbi MILLE* või *MILLE läbi*). (Metslang jt 2023: 747)

L1, L2 ja vahekeel

L1 ja L2 on laialt kasutatud terminid, mis kirjeldavad kasutaja esimesena omandatud keelt (L1) ja teist hiljem omandatud või õpitud keelt (L2). Neid termineid on kasutanud näiteks Metslang ja Habicht (2018). Siinses töös kasutatakse ka terminit *emakeel*, mis on sünonüümne L1-ga. Nagu Metslang ja Habicht (2018) on välja toonud, esineb vanemas eesti kirjakeeles ka keelekujusid, mida võib nimetada vahekeeleks. Termin *vahekeel* tähistab keelekuju, mis tekib teise keele omandamisel, ei vasta täielikult L2-le ega L1-le ja mida iseloomustavad eri tüüpi isikupäraselt tõlgendatud keelendid (Metslang & Habicht 2018; Selinker 2009).

Modaalsus

Modaalsus on keeles sisalduv hinnang tegevuse võimalikkuse, vajalikkuse, tõenäosuse kohta. Seda võib väljendada näiteks mäarsõnaga, aga ka teiste sõnade või fraasidega. Siinses töös on oluline modaalsus, mida väljendatakse modaalverbide või teiste verbidega.

„Eesti grammatika“ eristab esmalt episteemilist modaalsust mitteepisteemilisest modaalsusest. Episteemiline modaalsus annab hinnangu tegevuse toimumise tõenäosuse kohta, mitteepisteemiline modaalsus annab hinnangu tegevuse võimalikkuse või vajalikkuse kohta. Samuti saab mitteepisteemiline modaalsus olla kas osalejasisene või osalejaväline: osalejaväline modaalsus võib olla kas deontiline või mittedeontiline. Osalejasisese modaalsuse puhul sõltub hinnang kõnelejust endast, osalejavälise modaalsuse puhul sõltub hinnang teistest inimestest või asjaoludest. Deontilise modaalsuse puhul ei sõltu hinnang ainult loomulikest oludest, vaid inimeste loodud tingimustest ja reeglitest. (Metslang jt 2023:

540–550) Sarnaselt jaotavad modaalsuse liikideks van der Auwera ja Plungian, kelle modaalsusekäsitlust tsiteeritakse rahvusvaheliselt (1998).

„Eesti grammatikas“ ei loetleta ega määratleta eesti modaalverbe. Tuuakse esile verbid *saama*, *võima* ja *pidama* kui mitmetähenduslikud modaalverbid. Saksa keeleteaduses nimetatakse kuut modaalverbi: *dürfen*, *können*, *mögen*, *müssen*, *sollen*, *wollen*, mida kirjeldatakse mitmel tasandil. Saksa modaalverbidel on nii morfoloogilisi kui ka süntaktilisi eripärasid, näiteks lõputa ainsuse 1. ja 3. isiku indikatiivi preesens ja perfekti moodustamine II partitsiibi asemel infinitiiviga. Tänapäeva saksa keele grammatikate modaalverbide käsitlustes on tüpoloogilised kirjeldused semantilis-süntaktilise funktsiooni kõrval olulisel kohal. (vt nt Hentschel Weydt 2013: 64–72; Duden 2022: 394–395; 684–686) Käsitlused varieeruvad, nagu on näidanud Susanne Rufer (2009; vt ka Hentschel, Weydt 2013: 69–70). Verbi *wollen* semantilisse modaalverbide käsitlusse integreerimiseks võib kasutada võimalikkuse ja vajalikkuse kategooriate kõrval tahte kategooriat (Hentschel, Weydt 2013: 70).

Verbiahel

Verbiahelateks loen verbikonstruktsioone, mis koosnevad vähemalt kahest otse üksteisest sõltuvast verbist. Selles töös ei loeta verbiahela komponendiks konverbivorme ega abiverbi *olema*. Abiverbi *olema* jätsin välja selleks, et tulemustes ei sisalduks lihtverbi täis- või ennemineviku vormid ja mineviku abiverb ei mõjutaks verbiahela pikkuse määramist. Siinses töös kasutatakse terminit *verbiühend* kahe verbi ühendi kohta, milles üks verbivorm sõltub teisest, olenemata teistest seostest. Termin *verbiahel* tähistab tervet öeldiskonstruktsiooni, milles verbivormid üksteisest sõltuvad. Definitsioon vastab üldjoontes “Eesti grammatika” ahelverbi definitsioonile (Metslang jt 2023: 506).

2. Materjal ja meetod

Uuritava materjali moodustab 11 digiteerimata kirja, milles on kokku 3891 tekstisõna. Kirju hoitakse Eesti Kirjandusmuuseumis ning nende metaandmed on leitavad muuseumi repositooriumist „Kivike”. Kolm kirja on adresseeritud Carl Robert Jakobsonile, need on dateeritud 1881–1882 ja on võetud muuseumi fondist nr 47, mis sisaldab kogu Jakobsonile saadetud kirjadest. Ülejäänud kirjad on võetud fondist nr 20, mis kannab nimetust „Eesti Rahva Muuseumi kirjad”. Valitud kirjad pärinevad aastatest 1880–1898 ja on teadaolevalt kõik eesti emakeelega eestlaste kirjutatud. Kirjad on fondides nummerdatud ning võtsin need analüüsimiseks järjest, jättes kõrvale sellised, mis olid kas teises keeles kirjutatud või väga raskesti loetavad. Autorite hulgas on tuntud isikud, näiteks folklorist, luuletaja ja kirikuõpetaja Matthias Johann Eisen (1857–1934) ja Tartu Ülikooli eesti keele lektor, Eesti Postimehe toimetaja ja grammatika autor Karl August Hermann (1851–1909) (EKM). Kirjades arutatakse muuhulgas raha, kohtuasjade, ajakirjanduse, teaduse ja isiklike teemade üle. Kirjadele viitan selles töös fondi kaudu kirja numbri, lehekülje ja reaga. Rea number viitab tervele näitelausele (kirjade loendit vt lisast 1).

Sisestasin kirjad Wordi-failidesse, märkisin lehekülje ja rea piirid ning läbikriipsutatud ja hiljem juurde kirjutatud tekstiosad. Kui tähtede tuvastamine ei õnnestunud, märkisin koha nurksulgudes. Sisestamise ajal lugesin materjali süvitsi läbi, otsides nähtusi, mis näitavad analoogiat saksa keelega. Varem ilmunud kirjanduse põhjal oli mul oletusi, missugused morfosüntaktilised jooned võiksid neis tekstides esineda. Esiteks otsisin keeleüksusi, millega väljendatakse tulevikku abiverbi sisaldava konstruktsiooniga; mitmeosalisi predikaate; kaassõna kasutust käändelõpu asemel; omapäraselt kasutatud käändevorme ja kaassõnu; ühildumisega seotud juhtumeid ning sõnade *see* ja *üks* artiklilaadset kasutust. Esimene etapp kestis seni, kuni kujunes piisav ülevaade nähtustest ja nende sagedusest. Olles läbi töötanud mitu käsikirja, oli selge, et analüüsitava hulgas on kõige rohkem verbiga seotud nähtusi ja kaassõnafraase.

Vastavalt esimeses etapis leitule kitsendasin töö teises etapis oma otsingut temaatiliselt. Koondasin eraldi tabelitesse kõik kirjades leiduvad verbiahelad ja kaassõnafraasid. Üksuste kogumisel ei arvestanud ma eelduslikult saksa keele mõju. Tabelis märkisin ära fraasi tüübi,

konteksti, üksusega seotud võimalikud grammatilised kategooriad ja esimesed oletused saksa keele mõju kohta.

Kolmandaks etapiks on siinse töö arutelupeatükk 3, milles seletan leitud üksuste tähendust kontekstis. Kui üksuse taustal võib oletada võõrkeele mõju, siis avan kasutusjuhu tausta, toetudes üksuse mainimisele 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse grammatikates ning selle vastele saksa keeles. Täiendan üksuse tausta, viidates kirjandusele, ning toon välja muid esilduvaid mõjusid üksuse kujunemisel. Olulised 19. ja 20. sajandi eesti keele käsitlused, millele sain oma analüüsiosas toetuda, olid Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika” (1936), Karl August Hermannini grammatika (1884) ja lauseõpetus (1896) ning Eduard Ahrensi saksakeelne eesti keele grammatika (1843). Aavik (1936) toob välja palju grammatilisi nähtusi, mida ta peab ebasobivaks ning kõrvutab „halba” keelekasutust „heaga”. Lisaks on kohati abiks Andrus Saareste keelekäsitus „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest” (1937), mille ta koostas vastuseks Aaviku õigekeelsuse õpikule. Tänapäeva eesti keele allikana kasutan EKI ühendsõnastikku 2026. Valisin selle sõnastiku seetõttu, et see sisaldab kasutada olevatest enim sõnu ja seda täiendatakse regulaarselt. Tänapäeva saksa keele allikaks kasutan sõnaraamatut „DWDS-Wörterbuch”. See on samuti veebipõhine üldsõnastik, mida täiendatakse regulaarselt ja mis põhineb mitmel sõnaraamatul. Ühes kohas, kus *saama*-konstruktsioon sarnanes saksakeelse konstruktsiooniga, kasutasin ka saksa keele instituudi sõnastikku „Wörterbuch zur Verbvalenz” ‘verbivalentsi sõnaraamat’ (veebipõhine). Leksikaalsete üksuste päritolu väljaselgitamiseks olen kasutanud „Eesti etümoloogiasõnaraamatut” (Metsmägi jt: 2012) ja saksa keele etümoloogiasõnaraamatut „Etymologisches Wörterbuch des Deutschen” (Pfeifer jt 1993). Vajaduse korral kasutasin ka teiste keelte sõnastikke. Vähesel määral kasutasin 19. sajandi saksa keele allikana Jacob Grimmi ja Wilhelm Grimmi sõnaraamatut (1854–1960). Tänapäeva grammatikakäsitlustena kasutasin peamiselt Eesti grammatikat (Metslang jt 2023) ning Elke Hentscheli ja Harald Weyditi saksa keele grammatika käsiraamatut „Handbuch der deutschen Grammatik” (2013). Täiendavalt kasutasin muud kirjandust eesti keele ja saksa keele teemadel.

Verbiahelate puhul olen püüdnud kirjeldada kõiki konstruktsioonitüüpe ja mainida kõiki esinevaid verbe, kuid iga verbi esinemine ei ole eraldi käsitletud. Kaassõnade puhul olen käsitlenud nende kasutust koha, teema, viisi ja vahendi väljendamiseks.

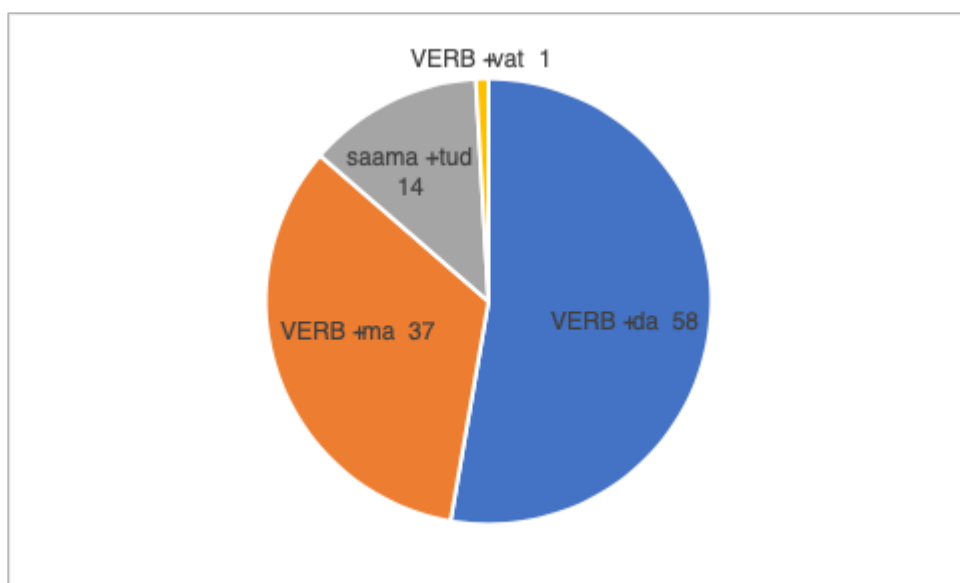
Viimaseks etapiks on kvantitatiivne analüüs, mille tulemused esitan peatükis 3.3. Otsisin käsikirjadega samas mahus ajakirjandustekstidest samu nähtusi: verbiahelaid ja kaassõnafraase. Võrdlesin, kui palju neid konstruktsioone mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides esineb. Ajakirjandusartiklid pärinevad Eesti Postimehe ja Sakala 1882. aasta väljaannetest. Valisin artiklid selle järgi, et need oleksid eesti emakeelega eestlaste kirjutatud ning pärineksid laia levikuga eestikeelsetest ajalehtedest ja samast ajast nagu analüüsitavad mitteavalikud tekstid. Selleks et võrdlusmaterjal oleks võimalikult esinduslik, võtsin teksti võrdselt kahest väljaandest. Valisin lähedase kuupäevaga ühe Eesti Postimehe ja ühe Sakala numbri ning võtsin teksti artiklite algusest järjest. Jätsin välja võõrkeelsed tekstid, tõkelised, tsitaadid saksa ajalehest või tugeva erialase suunitlusega tekstid. Neli artiklit kahest väljaandest ei ole kindlasti sama esinduslik valim kui on 11 kirja 10 autorilt, aga arvestades teksti sobivuse kriteeriume ja ajakirjandusartiklite pikkust võrreldes kirjadega, on see võrdluseks sobiv hulk. (Kirjade ja ajakirjandusartiklite loendeid vt lisast 1.)

3. 19. sajandi teise poole mitteavalike tekstide morfosüntaktilised nähtused

Järgnevalt analüüsin eestlaste kirjadest leitud keelendeid, lähtudes esmalt nähtusetüüpidest ja väljendatud funktsioonidest ning seejärel finiiitverbide kaupa.

3.1. Verbiahelad

Verbiahelates oli täistähendusega verb *da*-infinitiivi, *ma*-infinitiivi või *tud*-partitsiibi vormis, ühe korra ka *vat*-infinitiivis (vt joonist 1). Ahelate finiiitverbidena esinesid korduvalt *saama*, *võima*, *pidama*, *paluma*, *hakkama* ja *tahtma*, kuid leidus ka teisi. Valdav osa ehk 101 verbiahelat 105st koosnes kahest verbist, kolmel juhul koosnes ahel kolmest ning ühel juhul neljast verbist. Kolmest ja neljast verbist koosnevad ahelad on käsitletud eraldi alapeatükis 3.1.5. Järgnevalt analüüsin esinenud verbiahelaid kvalitatiivselt. Lähtun konstruktsiooni tüübist ja analüüsin konstruktsioone morfosüntaktilisel tasandil. Selle käigus toon välja saksa keele võimaliku mõju.

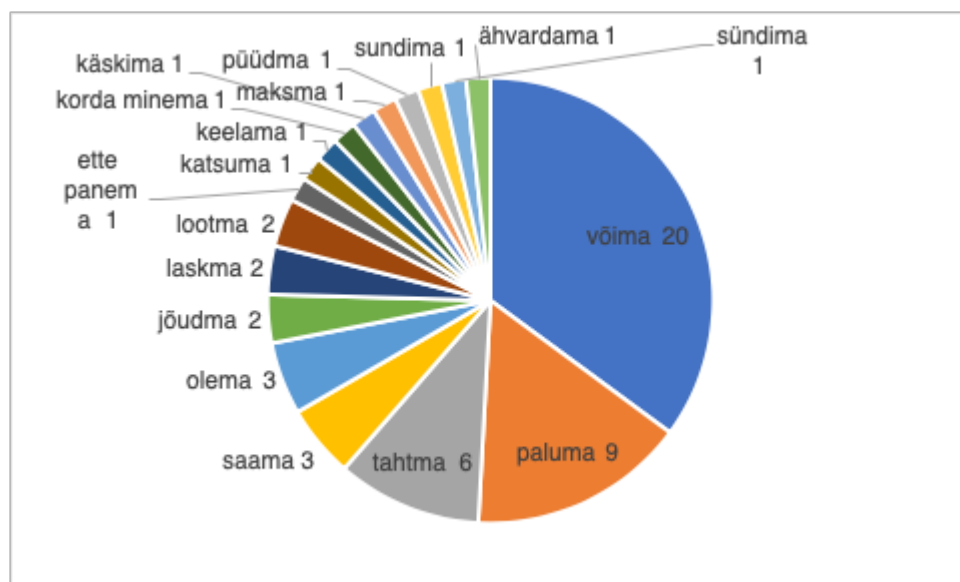

Joonis 1. Käändelised verbivormid, millega finiiitverbid moodustavad ühendeid, ja ühendite esinemissagedused.

3.1.1. Finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendid

da-infinitiiviga kasutati sageli verbe *võima* (19 korda), *paluma* (9 korda), *tahtma* (6 korda), *saama* (3 korda) ja *olema* (3 korda). Kaks korda kasutati finiiitverbina *da*-infinitiiviga verbe *lootma*, *jõudma* ja *laskma*, ühe korra korda *minema*, *katsuma*, *sündima*, *püüdma*,

sundima, *käskima*, *maksma*, *ette panema*, *ähvardama* ja *keelama*. Enamikku nendest verbidest kasutatakse uuritud käsikirjades ainult *da*-infinitiiviga. Vaid verbi *saama* kasutatakse ka teistes grammatilistes konstruktsioonides. Verbi *sundima* on ühel korral kasutatud *da*-infinitiiviga, ühel korral *ma*-infinitiiviga.

Joonis 2. Finiitverbid, mis moodustavad ühendi *da*-infinitiiviga, ja ühendite esinemissagedused.

3.1.1.1. Modaalised finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendid

võima

Analüüsitavates tekstides kasutatakse verbi *võima* konstruktsioonis koos *da*-infinitiiviga 18 korda. *Võima* on tänapäeva eesti keeles tugevalt grammatiseerunud ning esineb sageli modaalabiverbina (Tragel 2003: 37). *Võima* on siiski mitmetähenduslik – see võib vahendada nii osalejasisest kui ka osalejavälist ja epistemilist modaalust. (EKI ühendsõnastik 2026; Tragel 2003: 37–38; Pajusalu 2009: 73)

Analüüsitavates tekstides väljendas *võima* sageli osalejavälist võimalikkust (näide 1). Kaks lauset toetasid eeskätt deontilist tõlgendust (näide 2), kuid sageli võib analüüsida *võima* funktsiooni võimalikkusmodaalsuse väljendajana, mis võib hõlmata kas osalejasisest või

osalejavälist modaalsust või mõlemat (näide 3b). Verbi *võima* kasutati ka episteemilise modaalsuse väljendamiseks (näide 3a).

- (1) *Ma ei ole veel **wõinud** siin kuulsamate meestega **tuttawaks saada**, aga tahan seda edaspidi teha.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 1, 3–6)
- (2) *Kas Eesti, keele kirjaka **wõib**, Ministerjumi **kaewada**?* (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 3, 4–5)
- (3) *Mitmed kurjad kaebduse tõstmised minu pääle oliwad tühjaks jäänud ja see oma-woliline walitsuslik tee [a] **wõis** ehk veel ainukene **olla** mida [b] **tarwitada wõis**, et lehest lahti saada,* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 3, 1–2)

Neljal korral on verbi *võima* kasutatud tingivas kõneviisis. Tingiv kõneviis lisab verbisündmusele irreaalsust ja episteemilist võimalikkust, mille kaudu lisandub ka tulevikutõlgendus (Metslang jt 2023: 555–557). Näites 4 väljendab *võima* tahet.

Näites 5 puudutab verbi *võima* infinitiiviga konstruktsioon tulevikku. Arvestades, et *võima* on modaalverb, võib siinkohal tõlgendada, et finitiivne verb väljendab episteemilist või osalejasisest modaalsust. Kontekstist on järeldatav, et tegevuse subjekt on kirja adressaat. Võib eeldada, et tegevus ja selle laad sõltub adressaadist ning autor ise ei anna hinnangut selle kohta. Tegu on seega osalejasisese modaalsusega.

- (4) *seal **wõiks** selle kirja peale mõne mõtega **toetada** ja wahest juhtuks kirja meeste seltsi nimi ka seal* (EKM: EKLA f 20, m 1:10, 1, 16–19)
- (5) *Kui [sull] lusti on seda asja, mille üle rääkisime, ajalehesse panna, siis anna mulle kirja läbi teadust, mis sa „waga mehe“ üle **wõid ütelda**.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 2, 9–13)

saama

Saama, nagu ka *võima*, on mitmetähenduslik verb, kuid esineb nii täistähendusliku- kui ka modaalverbina. Verbi *saama* kasutatakse analüüsitavas materjalis *da*-infinitiiviga konstruktsioonis kolm korda, millest kaks korda väljendab see osalejasisest (näide 6), ühe korra osalejavälist modaalsust (näide 7).

(6) *Tegemist ei ole mull nendes ühegagi mitte kõige vähemat muud mitte midagi kui aga seda, mis nendesse kellegisse wahelt **kirjutada olen saanud**. (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 12–15)*

(7) *kui ma nenda wanaks saan, se on et mind ilma käe meheda, **saab** kohtu ees **kuulda** (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 2, 28–29)*

Võima ja saama kasutus koos *da*-infinitiiviga vastab ühele saksakeelsele verbile *können*, mis esineb modaalverbina nii indikatiivis *ich kann* ‘ma saan, ma võin’ kui ka II konjunktiiivis *ich könnte* ‘ma saaksin, ma võiksin’. Grammatiseerumistooria taustal ei ole ootuspärane, et saksa keele eeskuju oleks põhjustanud *võima* ja *saama* grammatiseerumist täistähenduslikest modaalverbideks, vaid see areng võis toimuda keelesiseselt (vt Heine & Kuteva 2004: 27–29). On võimalik, et ühe saksakeelse verbi vastamine kahele eestikeelsele verbile tingis olukorra, et sakslastel oli raske nende verbide tähendusi eristada. Seetõttu võis olla varieeruvust sakslaste ja eestlaste verbide *võima* ja *saama* kasutuses. 19. sajandil võisid selle varieeruvuse üle võtta eestlastest L1 autorid. Sellise mõju tõenäosus oleks aga muu uurimisteema.

tulema

Verbi *tulema* kasutati *da*-infinitiiviga vajalikkuse väljendamiseks (näide 8). EKI ühendsõnastikus 2026 käsitletakse verbi vajalikkust väljendavat tähendust eraldi sissekandes.

(8) *ja peale seda kirjutage ka üles: kui palju iga Jöhwi maja=pealt Septembri=kuus tulekassa maksu **tuleb maksta** (EKM: EKLA f 20, m 1:4, 1, 13–16)*

olema

da-infinitiiviga kasutati ka finiiitverbi *olema*. Näidetes 9–11 väljendab finiiitverb *olema* modaalsust, näidete 9 ja 11 puhul võimalikkusmodaalsust ning näite 10 puhul vajalikkusmodaalsust. Näites 11 saavad kokku minevik, modaalsus, kaudsus ja eitus ning tekib pikk verbiahel.

(9) *Mina olen kõik oma raamatuksed Laurmanni juurde kommissioni pääle andnud ja tema juurest **on** neid kõiki veel **saada**. (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 2, 9–11)*

- (10) „Sest urrisare küla oli ene kiligi järgi kuni uemal aial Laiksare järgi sai, kuni ka ene 30. wersta kohtumajas **käia oli**, aga nüüd 10.” (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 2, 10–13)
- (11) *Pääle minu on ka üks minu tuttaw Weneusu preester kadunud kubeneri käest seda põhjust nõudnud, aga temal **ei olla** mitte midagi selleks **nimetada olnud**.* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 2, 18–21)

jõudma

Verb *jõudma* väljendab näites 12 osalejasisest modaalsust. Verb pärineb läänemeresoome tüvest ning selle kasutust ei ole alust siduda saksa keele eeskujuga.

- (12) *Praeguse laste arwu järele ehk **jõuab** ta kül waewal üksi koolil hinge sees **pidada**.* (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 6, 5–8)

3.1.1.2. Prospektiivsed finiiitverbid ja *da*-infinitiivi ühendid

tahtma

Verb *tahtma* väljendab analüüsitavas materjalis prospektiivset tähendust. Vastavalt käsitlusele võib siin ühtlasi olla tegu modaalsusega. Eesti keeleteaduses verbi *tahtma* modaalverbide hulka tavaliselt ei loeta, kuid saksa keeleteaduses käsitletakse verbi *wollen* ‘tahtma’ modaalverbina. See võib olla osaliselt tingitud eesti ja saksa modaalverbide käsitluse erinevustest, mida kirjeldasin peatükis 1.4. Verbi *tahtma* on raske paigutada modaalsuse skeemi, mida esitavad üsna sarnaselt van der Auwera ja Plungian (1998) ja „Eesti grammatika” (Metslang jt 2023). Tahe on osalejasisene ning seda võib käsitleda kui eri liiki modaalsust võimalikkuse ja vajalikkuse kõrval (Hentschel & Weydt 2013: 70).

Näidetes 13 ja 14 väljendab infinitiiv tegevust, finiiitverb *tahtma* aga väljendab lause subjekti hoiakut seoses tegevuse teostamisega.

- (13) *Et teistel kellegil raha ei olnud, siis pidin mina nõutud summakese wälja maksma, kui ise sinna pandiks **jäüda ei tahtnud**.* (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 15–18)

- (14) *Ma ei ole veel wõinud siin kuulsamate meestega tuttawaks saada, aga **tahan** seda edaspidi **teha**.* (EKM: EKLA f20, m 1:3, 1, 3–6)

Mati Ereli (2017: 94–95) käsitles on tegu siiski vaid finiiitverbist koosneva öeldisega, mille laiendiks on infinitiiv. Näidetest ei ilmne funktsionaalseid sarnasusi, mida võiks käsitleda saksa keele mõjuna.

paluma

Verb *paluma* moodustab analüüsitavas materjalis *da*-infinitiiviga perifrastilise kausatiivkonstruktsiooni. Sellistes konstruktsioonides on lause subjekt üksnes finiiitverbi subjekt ning konstruktsiooni tähenduslikuks aluseks on põhjustamisseos. Subjekti tegevus ei garanteeri infinitiiviga väljendatud tegevuse toimumist, kuid subjekt käitub nagu agent, kes tegutseb selle nimel, et infinitiiviga väljendatu toimuks. (Erelt 2017: 231–235) Lausetes väljendab *paluma* prospektiivset tähendust. Konstruktsioon on tähenduselt sarnane verbikonstruktsiooniga, milles partiklile *palun* järgneb imperatiiv. Siinses töös analüüsin ainult konstruktsioone struktuuriga FINIITNE VERB + *da*-INFINITIIV. Näidetes 15 ja 16 on verbivormid eraldatud kõrvallausega, mis sisaldas omadussõna *võimalik* ja mille lõpus puudus koma. See tekitas küsimuse, kas infinitiiv sõltub verbist või omadussõnast. Näites 16 ei ole lause lõpetatud, kui *da*-infinitiiv *wastada* on ka osa kõrvallausest, sest siis jääb väljendamatuna, mida palutakse. Näitele 15 järgneb loetelu küsimustest ning seejärel seletused. Ei esine imperatiivivormi ega ühtki keelendit, mis seostuks süntaktiliselt sõnaga *palun*. Kuna näidete 15 ja 16 laused on nii tüübilt kui ka sisult sarnased ning paiknevad kirjas üksteisega lähestikku, siis eeldan, et neid tuleb tõlgendada ühtmoodi kui perifrastilise kausatiivöeldisega lauseid.

- (15) *Selle=pärast, **palun** teid, kui teil võimalik on mulle **wastada**;* (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 3, 2–3)
- (16) *Siis **palun** nüüd, kui teil aeg võimalik on mulle kirjaka pikemalt **wastada**, ja kui seda ei peaks olema.; siis Sakalas.* (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 3, 9–10)

lootma

Verb *lootma* sarnaneb leksikaalse tähenduse poolest verbiga *tahtma*, kuid käitub süntaktiliselt teisiti. Näidetes 17 ja 18 on *lootma* täistähenduslik verb, mis ei ole infinitiiviga otseseoses – *lootma* on transitiivne verb, mille objektiks on verbi käändeline vorm, mis säilitab oma laiendid. Lausetes väljendab *lootma* prospektiivset tähendust.

- (17) *Detsembris wõi uuel aastal **loodan** Oma Maale midagi jälle **kirjutada*** (EKM: EKLA f20, m 1:8, 1, 11–12)

- (18) ***loodan** warsti oma asjade pärast Narwa **sõita***. (EKM: EKLA f20, m 1:28, 1, 13–14)

Teised prospektiivsed verbid

Analüüsitavates kirjades leidis veel verbiahelaid, mille keskmes on prospektiivseid verbe. Peale *tahtma*, *lootma* ja *paluma* esinesid *katsuma*, *sundima*, *püüdma*, *käskima*, *ähvardama* ja *keelama*, millest kõik väljendavad tegevust, millele võib järgneda infinitiivi väljendatud tegevus. Finiitverbiga väljendatud tegevus võib ka soodustada infinitiiviga väljendatud tegevust. Näites 19 väljendavad verbid eraldi tegevusi, kuid esimene põhjustab teist. Finiitverbi objektist saab infinitiiviga väljendatud tegevuse tegija. Näidetes 20 ja 21 on infinitiivid otseses alistusseoses finiiitverbidega. Verbiahelad (19–21) kirjeldavad põhitegevuse eelfaasis olevat tegevust, jättes infinitiivi väljendatud põhitegevuse toimumise või õnnestumise lahtiseks. Näites 16 on finiiitverbi kasutus ühtlasi näide episteemilisest modaalsusest. Näites 22 väljendab finiiitverb samuti tegevusele eelnevat ja ühtlasi tegevust mõjutavat tegevust, kuid eelnev tegevus põhjustab siin hoopis infinitiivi väljendatud tegevuse ärajäämise.

- (19) *Siis kutsutti mind jälle walla kohtu ette, kus mind **suniti** tundmata, saksakeele kirjale nime **alla kirjutada***, (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 1, 26–28)

- (20) *niisama on meil siin Keila kihelkonnas kaa lugu, mida alamal **tähendada püan***. (EKM: EKLA f 47, m 1:3, 1, 7–8)

- (21) *Et asi **luhta ähwardas minna** andsin ma oma ette panekul säädusliku külje ma palusin weel kord sõna mis ka lubatud sai* (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 3, 5–7)
- (22) *Pääle selle oleks ka soovitaw kui mõni Wene keele mees seda asja koolide inspektori Härrale ette paneks et kas tütar lastele **on keelatud** kihelkonna kooli **miña**.* (EKM: EKLA f 20, 29, 5, 6–10)

3.1.1.3. Resultatiivse *korda minema* ja *da*-infinitiivi ühend

Õnnestumise tähenduses finiiitverbist on ootuspärane moodustada resultatiivse tähendusega ühendit (näide 23). Ka väljendverb on seletatav metafoorse lähtega LIIKUMINE ON ARENG. Afiksaaladverb on adverbistunud nimisõna *kord* sisseütleva käände vormist ning ülekantud tähenduses kasutusest ja analoogiat saksa keelega ei ole. On siiski mõeldav, et väljendverbi moodustamist on soodustanud suure hulga väljendverbide olemasolu eesti keeles, millest paljud on ka tõlkelaenud saksa keelest (Hasselblatt 1990). Cornelius Hasselblatt (1990) seda ühendit siiski ei käsitle.

- (23) *Lootuse järele **läheb** see mul **korda** siin Soome keele üle täielisemaks meistriks **saada** kui see tänini on võimalik olnud.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 2, 2–5)

3.1.1.4. Hinnangut väljendavad finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendid

Eraldi tähelepanu väärib verbi *maksma* kasutus näites 24. Verb on kasutatud ülekantud tähenduses. Tegu on metafooriga VÄÄRTUS = KASU = HEA ON RAHA. Tänapäeva eesti keeles saab millegi eest raha andmist väljendada kahe verbiga: *maksma* ja *tasuma*. Eesti etümoloogiasõnaraamatu järgi võib *maksma* olla laenatud akadi keelest läänemeresoome algkeelde ja on ajalooliselt seotud hüvitamisega, *tasuma* on aga seotud sõnaga *tasa*, mida peetakse läänemeresoome või uurali tüveks ja mille tähendus on sugulaskeeltes seotud tasasuse ja ühtlasusega. Verbid on tänapäeval sünonüümsed. Saksa keeles on *maksma* tähenduses 'raha millegi eest andma' *zahlen*, mis on tuletatud nimisõnast *Zahl* 'arv'. Modaalne verb tähendusega 'väärt olema' on aga *lohn*, mis on tuletatud nimisõnast *Lohn* 'tasu', mis on ajalooliselt seotud hüvitamisega. (Eesti etümoloogiasõnaraamat; Etymologisches Wörterbuch des Deutschen) Tänapäeval saksakeelsete verbide *zahlen* ja *lohn* tähendused ei katu. (DWDS) Soome keeles väljendatakse tähendust 'väärt olema'

hoopis verbiga *kannattaa* (Kielitoimiston sanakirja: *maksaa, kannattaa*; Soome-eesti suursõnaraamat: *kannattaa*; Eesti-soome sõnaraamat: *tasuma*). See võib anda vihje, et tähendus on tulnud saksa keelest, sest saksa keel on mõjutanud eesti keelt palju rohkem kui soome keelt. Teiselt poolt on tähenduse metafoorne laienemine samuti nähtus, mis ei pruugiks tekkida eesti ja soome keeles samal ajal samamoodi. On võimalik, et siin on mõjutanud mõlemad nähtused.

(24) *kas seda asja maksab, nüüd veel ette võtta*, (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 3, 3–4)

sündima

Sarnase tähendusega on analüüsitavas materjalis kasutatud verbi *sündima* (näide 25), mida on kasutatud ülekantud tähenduses. Verbil *sündima* saksakeelset vastet ei ole, vaid kasutatakse *gebühren* 'sünnitama' passiivis või väljendit *zur Welt kommen* '∼ ilmale tulema' (DWDS). Küll aga on olemas verb *gebühren* tähendusega 'väärima', millel on ühine etümoloogia verbiga *gebühren* 'sünnitama' (DWDS). Nende aluseks on vanaülemsaksa keele verb *beran* 'kandma, tooma' (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen). Seos on ka vanakreeka keelse *φέρω* ja ladinakeelse verbiga *fero*, mille põhitähenduseks on samuti 'kandma, tooma' (Gemoll & Vretska 2018: 836; Petschenig 1962: 213–214). Lisaks on verbid häälikuliselt ja ortograafiliselt sarnased. On võimalik, et verbi *sündima* modaalse kasutuse eeskujuks on olnud saksakeelne verb *gebühren*, millel on selleks sobiv tähendus. Tähendust on nimetatud ka EKI ühendsõnastikus 2026 kolmanda tähendusena 'millekski kõlbama, sobima'.

(25) *ei teagi, keda nendest paremaks pidada wõi enam soovitada sünniks*. (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 8–10)

'[Ich] weiß nicht, welche dieser [Zeitungen] es zu empfehlen gebührt.'

3.1.1.5. Kausatiivsed finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendid

laskma

Analüüsitavas materjalis leidis kaks konstruktsiooni, milles *da*-infiniitiv sõltus verbist *laskma*. Kuigi tegemist on „Eesti etümoloogiasõnaraamatu” järgi läänemeresoome või

soome-ugri tüvega, võivad mõned tähendused olla laenatud saksa keele mitmetähenduslikust verbist *lassen*, muu hulgas kausatiivne funktsioon, mida soome keele sõnaraamat „Kielitoimiston sanakirja” verbi *laskea* puhul ei kirjelda (Kielitoimiston sanakirja). Kairit Tomson (2025: 41) toob välja, et *laskma* kausatiivset funktsiooni kasutati 16.–17. sajandil saksa-eesti tõlkelistes tekstides saksa keele eeskujul. Nende konstruktsioonide taga võib olla nii loomulik grammatiseerumine kui ka sundgrammatiseerumine (vt Nau 1995). Näidetes 26 ja 27 väljendab *laskma* seda, et tegevus toimub subjekti initsiatiivil, aga tegija on teine. EKI ühendsõnastikus 2026 vastavad analüüsitavas materjalis leiduvad näited verbi *laskma* teisele tähendusele ‘midagi kellelgi teha paluma või käskima; millegi sooritamiseks korraldust andma’. Aspekt on ingressiivne, kuid tegevus on vahendatud.

(26) *Lõppeks astusiwad koosolejad ühe ühendendud ringisse ja hr Bilow lasi Elektri wäge läbi käia # mis palju nalja koosolejatele tegi* (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 4, 1–3)

(27) *Ka olen kaks korda, teda lasknud läbi lugeta*, (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 2, 20–21)

ette panema

Ühes kirjas leidis ahel, mis koosneb ühendverbi *ette panema* kahekordsest kasutusest (näide 28). Mõlemad verbid väljendavad tegevust, kuid esimene verb lisab prospektiivsust teise verbi väljendatud tegevusele. Esimese verbi ja sellega seotud afiksaaladverbi vahel on esimese tegevuse subjekt ja määrus. Teine ühendverb on tõstetud lause lõppu ning peale esimese ühendi afiksaaladverbi on kõik lauseliikmed seotud teise alistasseoses oleva verbiga. Teise verbi puhul ei ole seega tegu jätkuga, vaid perifrastilise kausatiiviga (vt Erelt 2017: 234–235).

(28) *Juba suwel pannin mina kiriku eestseisja Härrale suusõnalise palwe ette lähema konwendi pääle tütarlaste kihelkonna kooli asutamise mõtte ette panna*. (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 1, 8–11)

Teksti autor teeb kiriku eestseisjale ettepaneku, et see teeks teise ettepaneku või esitaks mõtte laiemale publikule. Ühendverbi *ette panema* ja nimisõna *ettepanek* puhul on näha analoogiat saksakeelse partikkelverbi *vorschlagen* ja selle deverbaaliga *Vorschlag*.

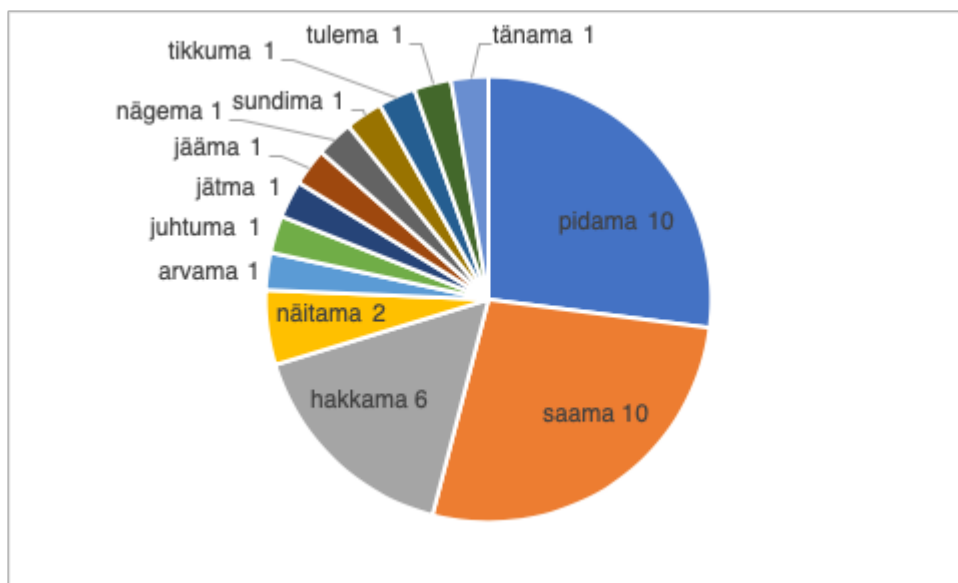
Afiksaaladverbid *vor* ja *ette* vastavad üksteisele ning saksa keele verb *schlagen* 'lööma' väljendab ka liigutust, mis lõppeb objekti puudutamisega. Otsesõnaline vaste ühendverbile *ette panema* oleks saksa keeles *vorlegen* 'esitama' (DWDS). Cornelius Hasselblatt (1990: 144) ei esita verbi *ette panema* oma ühend- ja väljendverbide loendis „Lehnübersetzungen aus dem Deutschen“ 'Tõlkelaenud saksa keelest', vaid sellele järgnevas loendis „Andere Lehnprägungen und Sonderfälle“ 'Teised laenulised mõjud ja erandid'. Kuigi eesti ja saksa ühend- ja väljendverbid üksühele ei vasta, on ka osaline vastavus tähelepanu väärt, arvestades kui paljud ühend- ja väljendverbid on tõlkelaenulised (Hasselblatt 1990; Ziegelmann & Winkler 2006: 16).

3.1.1.6. Kokkuvõte: finiiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendid

Finiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendites väljendatakse analüüsitavas materjalis eri liiki modaalsust, prospektiivsust ja põhjustamisseoseid. Enamikus konstruktsioonides ei ole näha otsest saksa keele mõju. Saksa keele mõju on võimalik verbi *laskma* kausatiivse funktsiooni taga. Peale selle on leksikaalne mõju kohati võimalik, näiteks verbi *sündima* hinnangut väljendava tähenduse taga ning rohkete ühendverbide olemasolus, mis on tõlkelaenulised või mille kujunemisele on kaasa aidanud ühendverbide tõlkeline laenamine. Verbi *maksma* 'väärt olemise' tähenduse taga on võimalik nii saksa keele kui ka metafoori mõju.

3.1.2. Finiitverbi ja *ma*-infinitiivi ühendid

ma-infinitiiviga kasutati kõige rohkem verbe *pidama* (10 korda), *saama* (10 korda) ja *hakkama* (6 korda). Kaks korda kasutati verbi *näitama* tähenduses 'näima', ühe korra *nägema*, *tulema*, *sündima* (vt 3.1.4.), *juhtuma* (vt 3.1.4.), *jääma*, *jätma*, *tänama*, *arvama* ja *tikkuma*.

Joonis 3. Finiitverbid, mis moodustavad verbiahela *ma*-infinitiiviga, ja nende esinemissagedused.

3.1.2.1. Modaalne *pidama* ja *ma*-infinitiivi ühend

Kõik *pidama* kindla kõneviisi oleviku jaatavad kasutusjuhud väljendavad vajalikkust (vt näidet 29). Täendus varieerub materjalis eriti väljaspool kindla kõneviisi oleviku vorme. Näites 30 on *pidama* kasutusel oma põhitähenduses ‘vaja olema’. Näites 31 väljendab *pidama* ka vajalikkusmodaalsust, aga kitsam tähendus on ‘lubatud, eeldatud, arvatud olema’. Näites 32 väljendab *pidama* episteemilist modaalsust. Tingiv kõneviis rõhutab episteemilist tähendust, mis erineb vajalikkust väljendavast põhitähendusest.

- (29) *Wõi **pian** need Teile saadetud lood ometi **ära kirjutama**, kui Teil nende lugude käsikirja enam järel ei ole?* (EKM: EKLA f 20, m 1:8, 1, 8–10)
- (30) *Et teistel kellegil raha ei olnud, siis **pidin** mina nõutud summakese **wälja maksuma**, kui ise sinna pandiks jääda ei tahtnud.* (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 16–18)
- (31) *Tartus laulupidu ajal Lootuse Seltsi näitlejatega mängimas käies, **pidi** mängijatel prii korter **olema** ja oligi ka ilus ja armas korter tõesti.* (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 7–11)
- (32) *Kui mõned eeskäijad wahelt sarnase üleüldise koosoleku tegemise poolt **ei peaks olema**, siis wõiksid mõned karskuse seltsid omalt poolt ~~selle kohta~~ awalikult*

soowida ja üleskutsuda, et see koosolek saaks tehtud. (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 26–30)

Saksa keeles vastab verbile *pidama* kaks erinevat verbi: *müssen* ja *sollen*. *Müssen* väljendab tugevamat vajalikkust, *sollen* nõrgemat, nt soovitusel tulenevat vajalikkust. Üldiselt vastab *müssen* ingliskeelsetele verbidele *need* ja *must*, *sollen* ingliskeelsele verbile *should*. (DWDS; Cambridge; EKI ühendsõnastik 2026) Grammatiseerumise taustal on modaalverbide tähendus- ja funktsiooniväljade järkjärguline laienemine loomulik ning seega ei pruugi saksa keele mõju olla konstruktsioonide kujunemises ja kasutuses oluline tegur (vt Heine & Kuteva 2004).

3.1.2.2. *Saama*-tuleviku konstruktsioonid

Verbi *saama* kasutatakse analüüsitavas materjalis nii *da*-infinitiiviga kui ka *ma*-infinitiiviga. Johannes Aavik esitab *saama ma*-infinitiiviga konstruktsiooni kaks tähendust: a) väljendab õnnestumist (*sain sinna elama*) ja b) väljendab tulevikku (Aavik 1936: 309). Kõik analüüsitavas materjalis leiduvad *saama ma*-infinitiiviga konstruktsioonid on tõlgendatavad grammatilise tulevikuna ega vasta õnnestumise tähendusele.

Näites 33 toetab futuurumi tõlgendust ka üldlaiend *lootuse järele* 'loodetavasti', mis viitab tulevikule. Kohati on konstruktsioonid siiski mitmeti tõlgendatavad. Näidetes 34 ja 35 puudutab *saama ma*-infinitiiviga konstruktsioonides väidetut olevikku. Näites 34 on viidatud kiri juba valmis kirjutatud ja väide puudutab selle olemasolevat kuju. Ees seisab veel viidatud kirja kättesaamine ja saaja hinnang selle kohta. Tulevikus selgub, kas kiri on „weel nattukene puuduline“ või mitte. Kui keskenduda kirja praegusele kujule, siis võib *saama* väljendada episteemilist modaalsust, kui aga keskendutakse kirja tulevikus tõlgendamisele, siis on *saama* tuleviku abiverb.

(33) *Lootuse järele saab eestseisus wististe ära nägema, et minul üksinda seda korteri kulu kanda ei sunni ja siis mulle korteri eest makstud wiis rubla kätte saatma.* (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 2, 15–20)

(34) *Se kiri saab ehk weel nattukene puuduline olema, siis paluksin teda mõnes kohas silitada ja parandada.* (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 1, 6–8)

Näites 35 on *saab teadma* oletus oleviku kohta. Oluline on, et tegu on oletusega ja autor ei tea täpselt, mis tulevikus toimub. Autori oletus on kirjutamise hetkel olevikus, kuid teadmine ulatub tulevikku. Sama tähendust on võimalik väljendada ka preesensis. Samas tekstis kirjutab autor „Iga üks Eesti poeg ja tütar **teab wist**“. Verbi *saama* asemel on määrsõna *wist* tähenduses ‘kindlasti’. Tänapäeva saksa keeles on samamoodi võimalik teha oletusi oleviku kohta, kasutades abiverbiga *werden* moodustatud futuurumit (*Futur I*) (DWDS: *werden* 6.a.β.). Sel juhul võib pidada verbi *werden* modaalverbiks (vt Hentschel & Weydt 2013: 66; grammis). Kuna seda tähendust kirjeldavad ka Jakob ja Wilhelm Grimm oma 1854. aasta sõnaraamatus, on tõenäoline, et ka see tähendus lähtub saksa keele eeskujust. (DWDS: Grimm-1: *werden*, vb.: III. 3.).

- (35) *seda saab wist iga üks poeg ja tüttar teadma*, (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 1, 19–20)

Karl August Hermann (1851–1909) kirjeldab oma grammatikas lisaks tavalisele tulevikule ka tuleviku minevikku „saan palunud“, mineviku tulevikku „sain palunud“, täismineviku tulevikku „olen saanud paluma“ ja ennemineviku tulevikku „olin saanud paluma“ ega anna hinnangut nende ajavormide sobivuse kohta (Hermann 1884: 104). Teisal toob ta tuleviku passiivi näiteks „saab palutama“ (Hermann 1884: 98). Oma lauseõpetuse sihitise peatükis kirjutab Hermann (1896: 20) aga, et eesti keeles grammatilist tulevikuaega ei ole ja et tuleviku väljendamiseks võib, nagu võõrkeeltes, kasutada verbi *saama* või rakendada täis- ja osasihitise aspektilisi funktsioone. Aavik (1936: 95) peab *saama*-tulevikku saksapäraseks ja kutsub üles seda võimalusel vältima. Ka Andrus Saareste (1937: 32) kirjutab vastuseks Aaviku õigekeelsuse õpikule, et *saama*-tulevik „iseloomustab teatud halvemat ja saksikut stiili meie kirjakeeles“.

Ka saksa keeles ei ole analüütiline tulevikuaeg germaani algkeele pärand, vaid see kujunes hiliskeskajal modaalverbide kontekstis. Keskülemsaksa keeles väljendati tulevikku modaalselt, kuid *werden* oli juba polüfunktsionaalne verb, mis väljendas verbiühendis ingressiivsust. (Osterkamp 2013) Teistes germaani keeltes kujunes analüütiline tulevikuaeg modaalverbidest, näiteks ingliskeelsed tulevikukonstruktsioonid abiverbidega *will* ja *shall* (vt ka Bybee 2015: 117–120; 145–146). Saksa keeles oli verbi *werden* grammatiseerumise tee tänu ingressiivsele tähendusele lühem. Lisaks oli ladina keel saksa keele piirkonnas keskne hariduskeel, millest tõlgiti olulisi tekste, ning ladina keeles on olemas mittemodaalne

tulevikuaeg. Verbi *werden* grammatiseerumist soodustas asjaolu, et see ei olnud modaalne. 16. sajandil kasutab Martin Luther (1483–1546) verbi *werden* abiverbina ning modaalverbe kasutab ta valdavalt modaalses funktsioonis, mitte tuleviku väljendamiseks. Modaalverbide grammatiseerumine tuleviku abiverbide poole peatus ning saksa keele tulevikuajaks sai konstruktsioon abiverbiga *saama*. (Osterkamp 2013)

Tulevikukontekst ei ole aga modaalverbi ja abiverbi vahel vahetegemise puhul võrdväärne oleviku või minevikukontekstiga. Tulevikuaeg erineb olevikust ja minevikust sellegi poolest, et me ei saa teada, kas miski toimub või mitte. Kui olevikus ja minevikus saame sõnastada kindlaid väiteid, mis põhinevad inimeste kogemusel, siis tuleviku kohta seda ei saa, vaid kogemuste ja väite vahele jääb ruumi mõtlemisele, tõlgendamisele, oletamisele või teaduslikele uuringutele. Tuleviku väljendamise puhul on seega alati tegu irreaalsusega (Metslang jt: 539–540).

Eesti keele verb *saama* oli kasutuses grammatiseerumas ja muutunud mitmetähenduslikuks modaalverbiks, kuid *saama*-tulevik tuli sellesse arengusse tõlkelaenuna vahele (Tragel & Habicht 2017: 24). Külli Habicht ja Ilona Tragel on nimetanud seda nähtust „sundgrammatiseerumiseks“ (Habicht & Tragel 2014: 827; vt Nau 1995). Saksakeelne *Futur I* abiverbiga *werden* on suhteliselt uus ning selle kujunemisloos mängis rolli ka ladina keele mõju saksa keelele.

3.1.2.3. Finiitverb *hakkama* tuleviku abiverbi ja ingressiisne verbina

EKI ühendsõnastikus on verbi *hakkama* esimeseks tähenduseks ‘alustama, tegevuse juurde asuma’. Selles tähenduses seostub *hakkama* ka *ma*-infinitiiviga ja väljendab ingressiivset aspekti. (EKI ühendsõnastik 2026) Tuleviku väljendamise funktsiooni eraldi välja ei tooda, kuid Helle Metslang on kirjeldanud verbi *hakkama* kui „abiverbiks pürgiv(at)“ verbi, mis on „lõplikult juurdumata“ (Metslang 1997: 228–229). Analüüsitavas materjalis kasutatakse seda mõlemas funktsioonis, kusjuures mõnel juhul on võimalik funktsiooni kaheti tõlgendada. Näites 36 ei ole tulevikutõlgendus võimalik, kui eeldada, et pealauses väljendatud tasu nõudmine toimus samal ajal kui kõrvallauses väljendatud äratulemine. Huvitav on siiski, et autor otsustab täpsustada, et tasu nõudmine toimus äratulemise alguses, kuigi võib eeldada, et äratulemine ei kesta kaua ja oluline on vaid, et tasu nõuti enne äraminekut.

- (36) *Wiimsel pilgul aga, kui päält ära tulema hakkasime, nõudis korteri perenaene \meitelt/ wiis rubla tasumist, mida maksma pidime.* (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 12)

Näites 37 saab verbi *hakkama* tõlgendada kas tuleviku abiverbina või ingressiivse verbina. Mõlemal juhul puudutab lause tulevikku. See selgub potentsiaalse olukorra kirjeldust sissejuhatavast asemäärsõnast *kui*. Pealause *näen ära* võib viidata sellele, et soome keele hoolsamini õppimise tulemus on juba näha, kuid isegi kui võtta verbi *hakkama* tegevuse algust väljendava verbina, oleks raske interpreteerida seda nii, et tegevus on ammu alanud ja selle tulemused näha. Pigem viitab pealause autori enda eduka soome keele õppimise tulemusele ning kõrvallausetega väljendab ta eestlastele soovitusi tulevikus hoolsamini soome keelt õppida.

- (37) *näen ära, kui kasuline ja tulus see on, kui meie, Eestlased, hoolsamine hakkame Soome keelt õppima.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 1, 8–10)

3.1.2.4. Evidentsiaalsusega seotud finiiitverbi ja *ma*-infinitiiviga ühendid

arvama

Finiitverb *arvama* annab näites 38 hinnangu tegevuse kohta, mis ei sisaldu samas verbiahelas. Infinitiiv *olema* on laiendatud öeldistäitega, millest omakorda sõltub tegevust väljendav *ma*-infinitiiv. Verb *arvama* vahendab otsest evidentsiaalsust.

- (38) *Arwasin seda selle pärast wäga tarwis teatada olema, et Selts 13 Nowbr. kokku \tuleb/², et siis oleks ette panna, wastate maha surumiseks.* (EKM: EKLA f 47, m 1:3, 2, 5–7)

näitama

Verbi *näitama* on analüüsitava materjali verbiahelates kasutatud tähenduses 'näima'. Mõlemad leitud kasutusjuhud pärinevad samast kirjast. Näites 39 annab finiiitverb impersonaliseeritud hinnangu infiniitviga väljendatud seisundi kohta. Tegu on seega kaudse

² Kaldkriipsud märgivad, et sõna(d) on hiljem juurde lisatud.

evidentsiaalsusega. Näites 40 väljendab finiitverb *näitama* üldisemal kogemusel põhinevat hinnangut.

(39) *Oma kirjutuse, „Kiri seltsidele“ andsin seepärast temasse, et ta niisugustele mõtetele natukene enam omane **näitas olema** kui Jurjevi lehed* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 17–20)

(40) *Teie karskuseseltsi „Püüe“ töö, nii palju temast lehtede läbi minu silma on puutunud, **näitab** küll ka kaugemalt nähes palju õigemas waimus juhatatud **olema** kui mitmetes teistes seltsides.* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 3, 17–21)

Johannes Aavik peab fraasi *paistab nii olevat* germanismiks ning toob välja analoogia saksa keele samatähendusliku verbiga *scheinen*. Et germanismist loobuda, soovitab Aavik (1936: 216–217) asendada verbi *paistma* verbiga *näima*. Tänapäeva eesti keeles on aga võimalik kasutada näimisverbe lihtverbidena koos öeldistäitega (EKI ühendsõnastik 2026: *näima*; *paistma* 3.; *tunduma*). Ka Eduard Ahrensil (1853: 9) on näitelause, milles verbi *paistma* kasutatakse lihtöeldisena. Autor on seega valinud eestipärasema lekseemi, aga süntaktiliselt eelistanud pikemat konstruktsiooni.

nägema

Näitelauses 41 on mõlemad verbivormid umbisikulised. Süntaktiliselt võib tõlgendada, et tegija ja väljendatud tegevus on mõlema verbivormi puhul erinevad: finiitverb võib väljendada, kuidas nimetamata inimesed tajuvad teiste nimetamata inimeste suhtumist sellesse, kuidas noorsooga käitutakse. Pragmaatilise lähenemisega võib tõlgendada, et mõlema verbivormi puhul on sama tegija ning finiitverb väljendab hinnangut, mis sisaldub ka infinitiivi tähenduses: nimetamata inimesed ise ei suhtu hästi sellesse, kuidas noorsooga käitutakse või mida neile õpetatakse.

(41) *Sääl **ei nähta** seda **armastatama**, et noort sugu ilmalikkudele himudele ja kergele meelele awateleda.* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 3, 21–23)

3.1.2.5. Aspektiga seotud finiitverbi ja *ma*-infinitiivi ühendid

Järgnevates näidetes (42–44) on eriti ilmne *ma*-infinitiivi käändelisus, mis võib teistes näidetes märkamata jääda. Verb *tulema* väljendab oma põhitähenduselt suunda ja seostub

separatiivse või latiivse käändega, kuid näites 42 on verbi *tulema* kasutatud ülekantud tähenduses väljendamaks ingressiivsust. Näidetes 43 ja 44 on finiitverbid kasutatud sama käändelise verbivormi rektsiooniga nagu tänapäevalgi (EKI ühendsõnastik 2026). Näites 43 väljendub retrospektiivsust. Näites 45 väljendab finiitverb *tikkuma* iteratiivsust (Erelt 2017: 126–127).

(42) *Vabanda, et sind asjaga **tülitama tulen***, (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 3–4)

(43) *Õnnetuseks ei leia ma praegu kwiitungi kätte ja **jääb** ta seepärast kaasa **panemata*** (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 3, 19–21)

(44) *Mina olen teie kassa arulehe № 1439. all. kätte saanud, ja se eest **tünan** väga **soowimast***. (EKM: EKLA f 20, m 1:4, 1, 6–8)

(45) *Meie waese rahwa lugu **tikub** mitmes tükis kurwaks **minema*** (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 3, 14–15)

3.1.2.6. Kokkuvõte: finiitverbi ja *ma*-infinitiivi ühendid

Konstruksioonis *ma*-infinitiiviga väljendasid finiitverbid eri liiki modaalsust ja eri liiki aspekti. Eriti tähelepanuväärt oli verbi *saama* kasutus tuleviku väljendamiseks. Verb *saama* esineb toodud näidetes tuleviku abiverbina. Saksa keele *Futur I* abiverbiga *werden* tõenäoliselt mõjutas eesti *saama*-tuleviku kujunemist. Verb *hakkama* on ühes näites selgelt ingressiivne verb, teises näites viitab konstruktsioon tulevikusündmusele, kusjuures verbi *hakkama* võib tõlgendada tuleviku abiverbi või ingressiivse verbina. Verb *pidama* väljendas vajalikkust, ühel juhul episteemilisust. Verbide *arvama*, *näitama* ja *nägema* kasutus *ma*-infinitiiviga vahendab otsest ja kaudset evidentsiaalsust. Teised ühendid ei olnud tänapäeva eesti keele vaatest erilised.

3.1.3. Finiitverbi *saama* ja *tud*-partitsiibi ühend

Kui *ma*-infinitiiviga *saama*-konstruktsioonid (vt 3.1.2.2.) väljendavad oleviku vaatlushetkest lähtuvalt tulevikku ja sarnanevad funktsioonilt saksa keele *Futur I*-ga, siis *tud*-partitsiibiga *saama*-konstruktsioonid otse saksakeelse konstruktsiooniga kõrvutada ei saa. Grammatilisi kategooriaid, mida väljendatakse saksa keeles verbiga *werden* ja *tud*-partitsiibile vastava *Partizip II*-ga, on kaks: a) passiiv *es wird gesprochen* ‘räägitakse’, kui

werden tõlkida verbiga *saama*, siis sõna-sõnalt ‘saab räägitud’ ja b) minevikulise vaatlushetkega tulevikuaeg (Futur II) *en³ wird gesprochen haben*, analoogselt *saama*-tulevikuga ‘ta saab olema läinud’. Eestikeelses konstruktsioonis puudub viimasega võrreldes mineviku abiverb (sks siin *haben*, ee *olema*).

Saksa keele passiivis ei ole abiverb *werden* tähenduselt muutunud, vaid on saanud uue funktsiooni (Osterkamp 2013: 229). See kehtib ka eesti keele verbi *saama* kohta, kui seda kasutatakse passiivi abiverbina. Lihtverbi ja abiverbi funktsioonid võivad olla sarnased selle poolest, et nii saavas käändes omadussõna kui ka partitsiip võivad esineda koos täistähendusliku verbiga *saama* öeldistäite rollis. Tänapäeva keelest pärinevad järgnevad illustreerivad näited: *andmed said salvestatud* (Eesti keele ühendkorpus 2023: Eesti Päevaleht 12.02.2002) ja *kaks lugu said selgeks* (Eesti keele ühendkorpus 2023: Postimees 26.01.2000). Partitsiip nimetab uut seisundit lõpuni viidud tegevuse alusel, omadussõna nimetab uut seisundit omaduse kirjeldamise kaudu. Eesti grammatikas vastab konstruktsioon seisundipassiivi kirjeldusele. (vt Metslang jt 2023: 592–594)

Kõik toodud näited (46–50) on umbisikulisel, näites 50 on objektiks esimene isik, sest autor on ise tegevuse objekt; näites 46 on objektiks füüsiline ese; näites 49 üritus ning näidetes 47 ja 48 ei ole objekti. Kui verb *saama* on olevikus, siis kirjeldab konstruktsioon tulevikus toimuvat; kui *saama* on minevikus, siis kirjeldab konstruktsioon minevikus toimunud ja lõpetatud tegevust (vt ka Tragel 2003: 29). Kuna konstruktsioonis on tegevuse aspekt piiritletud ja fookus sageli tulemusel, siis olevikus toimuvat ei väljendata (vt Metslang jt 2023: 518; 593–594). Selles seisneb üks oluline erinevus aglutineeriva umbisikulise tegumoe vormi ja *saama*-passiivi konstruktsiooni vahel. Näidetes 46, 47 ja 49 väljendab verbiahel retrospektiivsust, näidetes 48 ja 50 on aga tegevus ise olulisem kui selle tulemusseisund, sest jutustatakse toimunust. (vt Erelt: 126; Metslang jt 2023: 593–594). Näidetes 47 ja 49 lisavad grammatilist tähendust mõõnev ja tingiv kõneviis, kuid need aspekti ega umbisikulisust ei muuda.

(46) *Palun, kui on võimalik siis saatke kolme maja jaust ka 6. üles-võtmise arulehte, kuhu peale **saab** majad **takseritud*** (EKM: EKLA f 20, m 1:4, 1, 9–12)

(47) ***saagu** Eisenile **kirjutatud**, et ta käsi kirja ära saadab.* (EKM: EKLA f 20, m 1:8, 1, 15–16)

³ *en* on saksakeelne sooneutraalne kolmanda isiku ainsuse asesõna.

- (48) *nagu nimetatud **sai** ka 13^{mal} J. kuul meile, osast mitmele tundmata, muu teaduse üle **kõneldud**, nimelt pidas stud. matem. hr Bilow Elektri wää üle kõnet* (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 2, 1–5)
- (49) *Kui mõned eeskäijad wahelt sarnase üleüldise koosoleku tegemise poolt ei peaks olema, siis wõiksid mõned karskuse seltsid omalt poolt ~~selle kohta~~ awalikult soowida ja üleskutsuda, et see koosolek **saaks tehtud**.* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 26–30)
- (50) *Aga mina sain seda teada, ja kaiwasin sell samal aastal, 2. Septem. kubeneri kohtuse, siis sai wahetamine kuni pantud, ja mind walla kohtu seletuse alla andud, kus mina kül enemast iga kohtu päew käisin, aga poole aasta pärast korra **ette sain wõetud**, nenda kui se sagedaste ette on tulnud, kes kohtumehi, rohkste joodab ja palub, selle eest seistakse.* (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 1, 13–20)

Näidetes 46, 47 ja 49 väljendab *saama*-passiiv tegevuse lõpuleviimist ja säilib verbi *saama* muutust väljendav tähendus. Kontekstist saab järeldada, et autor soovib tegevuse lõppseisundit. Näites 46 esitab ta sellega seoses palve, näites 47 vahendab soovi möönva kõneviisi vorm. Näites 49 on tegu samuti palvega, mis on esitatud ettepaneku vormis tingivas kõneviisis ja tegu on seega negatiivse viisakusstrateegiaga (vt Brown & Levinson 1987). Näidetes 48 ja 50 käitub *saama*-passiiv nagu üldine tegevuspassiiv ning verb *saama* on grammatiseerunud ega väljenda enam muutust. Tegevuse üldise kirjelduse kõrval ei ole lõppseisund esmaoluline. Näited 48 ja 50 on seega ainukesed, milles *saama*-passiivi asendamine aglutineeriva umbisikulise tegumoe vormiga ei tooks kaasa tähenduse muutust. Näidetes 46, 47 ja 49 kaoks sellise asendamisega osa tähendusest.

Saama-passiivi kohta leidub 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi esimese poole grammatikates vähem seisukohavõtte kui *saama*-tuleviku kohta. Nähtuse toob esile Johannes Aavik (1880–1973) oma 1936. aasta „Eesti õigekeelsuse õpiku” peatükis „Ülearused ja väljajäetavad sõnad”. Ühes veerus „halb” on esitatud konstruktsioonid verbiga *saama* koos *tud*-partitsiibiga, teises veerus „parem” umbisikulises tegumoes ühesõnalised aglutineerivad vormid (*-takse/-ti*). (Aavik 1936: 84) Eitavas lauses soovib Aavik kasutada partitsiipi saavas käändes nagu soome keeles (*ma ei saa seda tehtuks*) (Aavik 1936: 395). Hermann (1884) verbiga *saama* väljendatud passiivi oma grammatikas ei maini, abiverb *saama* esineb

tema käsitles ainult tulevikuga seoses. Aaviku käsitlest saab siiski järeldada, et verbi *saama* kasutati 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses umbisikulise tegumoe abiverbina.

Analüüsitava materjali põhjal aga ei kasutata *saama*-passiivi aglutineeriva umbisikulise tegumoe vormide asemel, vaid mõlemat konstruktsiooni kasutatakse eri tähendustes. Üksnes samas kirjas, millest pärineb näide 48, esinevad ka vormid *usuti*, *arwati*, *puuduti* ja *leiti* (EKM: EKLA f 47, m 1:2). Umbisikulises tegumoes jäetakse grammatiline subjekt ära, nii et tegevust väljendavas normaallauses näitavad vormid tegevuse toimumist, jättes tegija nimetamata (vt Metslang jt 2023: 586). Sama kehtib ka *saama*-passiivi puhul, kuid *saama*-passiivi konstruktsioonid rõhutavad rohkem tegevuse lõpetamist ja selle tulemusena tekkinud seisundit kui tegevust ennast (vt Metslang jt 2023: 593).⁴

Saksa keeles seevastu on *werden*-passiiv üldine passiivikonstruktsioon. Hentschel ja Weydt käsitlevad *werden*-passiivi tegevuspassiivina ja vastandavad seda seisundipassiivile, mis moodustatakse verbiga *sein* 'olema' koos partitsiibiga. (2013: 117) 19. sajandi eesti keele *saama*-passiiv ja saksa keele *werden*-passiiv võivad struktuurilt kokku langeda, kuid nende tähendusvarjundid on erinevad. Eesti keele *saama*-passiivi kasutust tegevuspassiivina ilmestavad näited 48 ja 50.

Verbiga *saama* moodustatud passiiv on rikkalikult esindatud Põhja-Eesti murretes (Uiboed 2013: 179–180). Lahtiseks jääb, kuidas konstruktsioon murretesse jõudis. Sakslaste eesti keele alane tegevus mõjutas murdeid palju vähem kui kirjakeelt, kuid saksa keele mõju murretes ei saa välistada, eriti arvestades, et sakslastest luterlikud kirikuõpetajad tegutsesid ka maakohtades. (vt Laanekask 2004)

Passiiv abiverbiga *werden* kujunes keskülemsaksa keeles ja oli saksa keeles olemas enne luterliku reformatsiooni aega (Osterkamp 2013: 100–105), mil saksa pastorid eesti kirjakeelt arendasid. Eesti keeles on *saama*-passiiv dokumenteeritud alates 16. sajandi tõlketekstidest (Tragel & Habicht 2017: 34).

Verbi *saama* muutust väljendav tähendus sobib hästi väljendamaks tegevuse toimumist ja asendamaks tegija mainimist. Sellesuunaline grammatiseerumine on seega ootuspärane. Lisaks on see analoogne teistes keeltes toimunud GET-verbi grammatiseerumisega, nt tänapäeva saksa keeles levib *bekommen*-passiiv (Tragel & Habicht; 2017; Diedrichsen 2012; Ziegelmann & Winkler 2006: 59–60). Verbi *saama* esinemine koos öeldistäitega soodustab

⁴ Eesti grammatikas kasutatakse termineid *resultatiivsus* ja *seisundisse jõudmine*.

selle kasutust seisundipassiivi abiverbina. Sakslaste eesti keele kasutamise ja tõlkimise tõttu võis saksa keele *werden*-passiiv soodustada eesti *saama*-passiivi kasutust ning põhjustada selle kasutamist üld- ehk tegevuspassiivina.

3.1.4. Finiitverb *arvama* ja *vat*-infinitiiv

Käsitatakse leidus üks verbiahel, mille täistähenduslik osa on *vat*-infinitiiv (näide 51). Tänapäeva eesti keeles kasutatakse *vat*-infinitiivi lihtõeldisena kaudse kõneviisi väljendamiseks. Näites 51 on aga finiitverbiks pöördeline vorm verbist *arvama* ning *vat*-infinitiiv sõltub sellest. Verb *arvama* on esimeses isikus ehk väljendab eksplitsiitselt autori enda arvamust ning on seega vastuolus kaudse viitamisega. Ei ole tõenäoline, et autor arvab, et ta on kuulnud kellegi teise hinnangut. Pragmaatilisel võib järeldada, et autor väljendab omaenda arvamust selle kohta, kas preilil on võimalik ülesannet täita või mitte. Sellest võib järeldada, et *vat*-infinitiivi ei ole siin kasutatud kaudse viitamise ega järelduse vahendamise funktsioonis, vaid tegu on otsese evidentsiaalsusega. (Metslang jt: 550–553)

- (51) *Teie poolt soowi era t. kooli tööjõuduse suurendamise kohta **arwan** ma kooli preilile võimatu täita **olewat** ehk seda kül hädaste tarwis oleks.* (EKM: EKLA f20, m 1:29, 6, 1–5)

Johannes Aavik (1936: 149) soovib eriti vältida kaudse kõneviisi vorme kõrvallauses, kui pealauses on leksikaalne kaudne viitamine, kuid kirjutab kaudsest kõneviisist ka üldiselt, et see on saksapärase ja „teeb nigela mulje”. Kaudse kõneviisi kasutust otsese evidentsiaalsuse väljendamiseks ta ei maini (Aavik 1936: 149). Karl August Hermann (1884: 99) kirjeldab kaudset kõneviisi („ebakohene kõnewiis”) vaid lihtõeldises ega anna hinnangut selle kasutamise kohta.

3.1.5. Pikemad verbiahelad

Analüüsitava materjalis esineb ka verbiahelaid, milles on rohkem kui üks analüütiline grammatiline seos. Saksa keeles on rohkem analüütilisi grammatilisi konstruktsioone kui eesti keeles. Kui neid kombineerida, siis tekib pikemaid, keerulisemaid konstruktsioone. On võimalik, et 19. sajandi teisel poolel soovisid eestlastest autorid prestiižsemat väljendust taotleda ja et keerulisem keel oli prestiižsem kui lihtsam keel. Kui eesti kirjakeelt kujundasid

algusaegadel sakslased, siis võisid nad kirjakeele stiili ja ideed prestiižsest keelest üle võtta saksa keelest. Nii võis tekkida mitmeosalisi predikaate ka eesti keeles.

Näites 52 on kasutusel verb *pidama*, mis väljendab konstruktsioonis vajalikkusmodaalsust. Verbist *pidama* sõltuv konstruktsioon on umbisikuline, kuid eesti keeles ei saa tavaliselt aglutineeriv umbisikuline konstruktsioon modailverbist sõltuda. Kuna konstruktsioon finitverbist *pidama* ja umbisikulises vormis verbist *kandma* ei ole võimalik, siis on sobiv lahendus *saama*-impersonaali rakendamine, nagu siinses lauses. Ometi on eesti keeles võimalik isikut vältida ka üldisikulise kolmanda isiku vormiga, mida saksa keeles ei ole. *Kantud peab saada* asemel on võimalik *peab kandma*. Eesmärk jätta potentsiaalse tegevuse tegija lahtiseks väljendub samamoodi.

- (52) *Vabanda, et sind asjaga tülitama tulen, mis [...], aga ometi sinu ette **kantud peab saada***. (EKM: EKLA f 20, m 1:2, 1, 3–6)

Näites 53 saavad kokku mitmed elemendid: seisundipassiiv *nimetatud saada* väljendab resultatiivsust, tingiv kõneviis väljendab, et tegevuse toimumine sõltub teistest oludest, ning finitverb *juhtuma* rõhutab tegevuse toimumist ilma aktiivse sekkumiseta. Oluline on ka määrus *selle läbi*, mis ühendab siinse lause eelmisega. Kui eelnevat tegevust teeb adressaat aktiivselt, siis siinses näitelauses väljendatud tulemus juhtub ilma aktiivse sekkumiseta. Kuna kirja adressaat Jaan Jõgever oli Eesti Kirjameeste Seltsi juhatuse liige, siis võis ta olla huvitatud sellest, et seltsi kusagil nimetatakse. Näitelause 53 eesmärk võib seega olla motiveerida adressaati autori eesmärki täitma. Ka siin valib kirja autor pika verbiahela üldisikulise indikatiivi ainsuse 3. isiku vormi asemel. Näide 54 on ka seisundipassiivi tõttu pikem.

- (53) *wahest **juhtuks** kirja meste seltsi nimi ka seal selle läbi **nimetatud saada**, nii temale wistist kahjuks ei oleks* (EKM: EKLA f 20, m 1:10, 1, 18–19)

- (54) *Wististe **saaks** siis sammuti **tegema hakatud** selle koosoleku kokku saamiseks*. (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 1, 30–31)

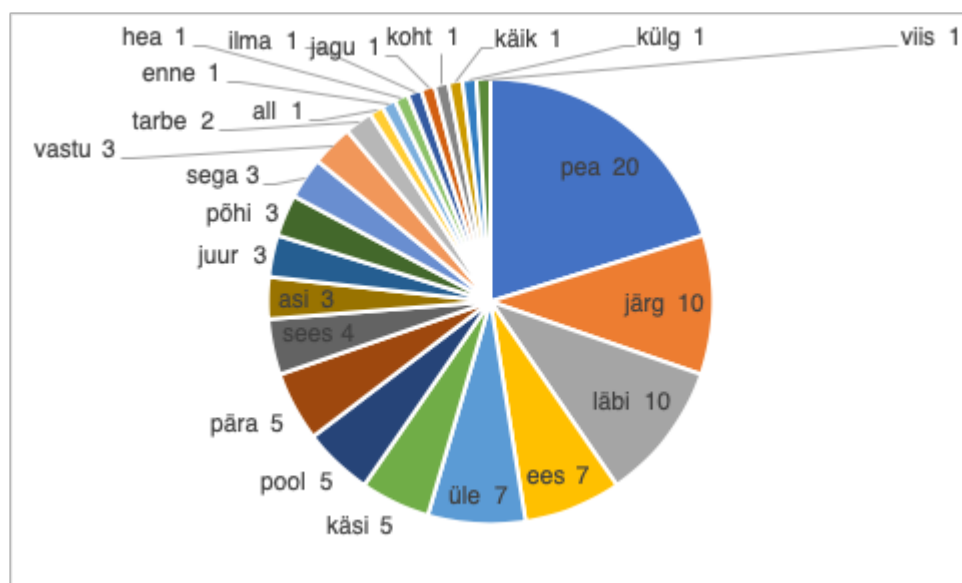
Näites 55 on kaks korda väljendatud tegevuse algust: ühel korral väljendab verb *sundima* prospektiivsust ja sellest sõltub verb *hakkama*, mis väljendab ingressiivsust. Kolmest verbist koosnev öeldis väljendab sel juhul tähendusi osalejasisene modaalsus + prospektiivsus + tegevus.

(55) *Muidugi et ei wõi wist teda sundida puuduwaid lugusid ümber kirjutama hakkama.* (EKM: EKLA f 20, m 1:8, 1, 17–19)

Kolmes neljast käsitletud pikemast verbiahelast on kasutatud *saama*-seisundipassiivi. Kui käsitleda *saama*-passiivi sellisel kujul kui analüütilist morfoloogilist kategooriat abiverbiga *saama*, siis on ootuspärane, et selle kasutamise tulemusel tekivad pikemad verbiahelad. Näitelause 55 puhul on prospektiivsuse ja ingressiivsuse eraldi verbidega väljendamise tõttu ahel ootuspärasest pikem.

3.2. Kaassõnakasutus

Analüüsitavas materjalis leidis 99 kaassõnafraasi, millest enamik kaassõnu olid tagasõnad. Leidis ainult neli eessõna ning nende kasutus vastas tänapäeva eesti keele eessõnafraasidele *peale MILLE*, *enne MIDA* ja *ilma MILLETA*. Selles osas vastab kaassõnafraaside kasutus tänapäeva eesti keelele ja puudub otsene analoogia saksa keelega, milles on rohkem eessõnu. (WALS: 85A) Kaassõnad pärinesid 23st eri tüvest. Kõige rohkem oli kaassõnu nimisõnatüvest *pea* (nt *MILLE pääle*), seejärel *läbi*, *järg* (nt *MILLE järele*), *üle* ja *ette* : *ees* : *eest*. Tänapäeva keele seisukohalt väärib tähelepanu, et kaassõna *kohta* ei leidunud üldse. Kaassõnu kasutati teema, põhjuse, koha, aja, vahendi ning muude seoste väljendamiseks. Kaassõnafraase leidis lausetes ka rektsioonistruktuurides ja määrustena.

Joonis 4. Kaassõnade esinemissagedused tüve järgi.

3.2.1. Kohta väljendavad kaassõnad

Analüüsitavas materjalis kasutati kohta väljendamiseks kaassõnu, mille algne tähendus on seotud kohta või esemega. Näites 56 on näha kaassõna *peale* väga otsest tähendust, mis on omane ka alaleütlevale käände. Saksa keeles kasutatakse selle latiivse tähenduse väljendamiseks kaassõna *auf* (DWDS). Kaassõnafraasi eelistamine käändelõpule võib olla viis rõhutada tegija liikumisest tulenevat asendit, kuid ühtlasi keelendamisel otsustatud saksapärasema sõnastuse kasuks. Näidetes 57 ja 58(a–c) moodustavad kaassõnad fraasi omastavas käändes käändsõnaga. Näites 57 on analoogia saksa keele kaassõnafraasiga *vor Gericht* (DWDS: *Gericht*). Kaassõnafraas *KELLE juurde : juures : juurest* (näide 58a, 58c) kuulub tänapäeva eesti keelde (EKI ühendsõnastik 2026). Näites 58b analoogiat tänapäeva saksa keelega ei ole (vt DWDS: *Kommission*). Motivatsiooniks moodustada fraas sellisel kujul võib pidada seda, et nimisõna pea väliskohakäände vormidest kujunenud kaassõnad on analüüsitavas keelekujus ilmselt väga sagedased, nagu näitab siin uuritud andmestik.

(56) *selle üttelduse kinnitamiseks tõusis üks koosolejatest ühe pingi peale kelle jalad klaasist olid* (EKM: EKLA f 47, 2, 3, 11–14)

(57) *kui ma nenda wanaks saan, se on et mind ilma käe meheda, saab kohtu ees kuulda* (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 2, 28–29)

(58) *Mina olen kõik oma raamatuksed [a] Laurmanni juurde [b] kommissioni pääle andnud ja [c] tema juurest on neid kõiki weel saada.* (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 2, 9–11)

Eduard Ahrens ja Karl August Hermann kirjeldavad oma grammatikates kaassõnu, kuid ei võrdle nende kasutust kohakäänetega ega anna hinnangut nende sobivuse kohta eesti keeles (Ahrens 1843: 93–97; Hermann 1884: 138–139). Johannes Aavik soovib asendada kohta väljendavaid kaassõnu kohakäänevormidega ja annab palju näiteid, missuguseid käändsõnu mis kohakäänetega või mõnel juhul muu kaassõnafraasiga asendada. Järgneb lühike loend ka tema arvates liigest alalütleva ja alaleütleva käände kasutusest, mida ta soovib erinevate kaassõnafraasidega asendada. (Aavik 1936: 92–100)

3.2.2. Teemat väljendavad kaassõnad

Teemat väljendati kõige rohkem kaassõnafraasidega *MILLE üle*, *MILLE peale* ja *MILLE asjas*. Kaassõna *asjas* kasutati ainult teema väljendamiseks. Sõna *asjas* ega *asjus* EKI ühendsõnastikus 2026 ei leidu. Kaassõna *üle* väljendas kuuel kasutusjuhul seitsmest teemat. Kaassõnafraasi *MILLE üle* siinse kasutuse puhul väärib tähelepanu, et sellel on analoogia saksa keele kaassõnaga *über*, mis on mitmetähenduslik kaassõnaga, mida kasutatakse muuhulgas teema väljendamiseks (DWDS: *über* (Präp.) III). Näited 59–61 näitavad kaassõna mitmekülgset kasutust teema väljendamisel. Näites 59 tingib kasutuse nimisõnarektsioon, näites 60 (a ja b) verbirektsioon, näites 61b on kaassõnafraas määrustäiend. Näites 62 on tähendus veidi teistsugune ning säilib osaliselt kõrgemat asukohta väljendav tähendus. Näidet võib käsitleda kui rektsioonilist laiendit nimisõnale *meister*. Siin puudub analoogia saksa keele kaassõnaga *über*.

(59) *selle pääle küsis eestseisja, herra saadikude **mõtteid selle üle***. (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 2, 6–7)

(60) *Kui sull lusti on seda asja, [a] **mille üle rääkisime**, ajalehesse panna, siis anna mulle kirja läbi teadust, mis sa [b] „waga mehe“ üle võid ütelda*. (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 2, 10–13)

(61) *nagu nimetatud sai ka 13^{mal} J. kuul meile, osast mitmele tundmata, [a] **muu teaduse üle** kõneldud, nimelt pidas stud. matem. hr Bilow [b] **Elektri wää üle** kõnet* (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 2, 1–5)

(62) *Lootuse järele läheb see mul korda siin **Soome keele üle** täielisemaks meistriks saada kui see tänini on võimalik olnud*. (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 2, 2–5)

Kaassõna *üle* esineb Aaviku loendis asendatavatest kaassõnafraasidest ainult ühes asendatavas lauses ehk Aavik soovib nimisõna *uhke* puhul kasutada rektsiooniks kaassõnafraasi *MILLE peale* asemel kaassõnafraasi *MILLE üle* (Aavik 1936: 96). Tänapäeval leidub ka eessõna *üle*, aga seda siinsetes kirjades ei kasutatud (EKI ühendsõnastik 2026; Erelt 2019: 51).

Teine selgelt teema väljendamiseks kasutatud kaassõnarühm on nimisõna *asi* sisekohakäännetel põhinevad *asjas*, *asjus* ja *asjast*, mida kasutati alati omastavas käändes käändsõnaga (vt näidet 63). Näites 64 on tegu piiripealse juhtumiga, milles sõna *asjast* võib

tõlgendada kas seestütlevas käandes nimisõnana või kaassõnana. Esimesel juhul on tegu nimisõnareksiooniga, teisel juhul määrusega.

(63) *ilmub jo **karskusegi asjus** häid kirjatöösid teistes keeltes*, (EKM: EKLA f 20, m 1:27, 3, 10–11)

(64) *Teie kirja põhjusel 16 [Sep]. s. a. annan Teile hea meelega wiimse Halliste Kiriku konwendi üle 30=Septembrist s. a. teie poolt soovitatuid tarwilikasid täädusid **tütarlaste kihelkonna kooli asjast***. (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 1, 3–7)

Tekstides esines ka teisi kaassõnu, mille tähenduse üks komponent võis olla teema, kuid need kaassõnafraasid ise ei väljendanud selgelt teemat. Näites 65 on kaassõnafraas tingitud verbireksioonist ning kaassõna tähendust võib käsitleda kui teemat või vahendit. Näitelauses 65 on lisaks teema-tähendusele ka ajaline tähendus. Mõlemad näitelaused ilmestavad sarnasusi saksakeelse mitmetähendusliku kaassõnaga *auf* 'peale, peal'. Arvestades kaassõna *peale* : *peal* eri variantide sagedast kasutust kirjades, on saksa keele kaassõna *auf* mõju tõenäoline. Kuna näitelauses 66 mainib autor, et ei oska saksa keelt, on selge, et saksa keele mõju on kaudne ehk autori enda keelekasutus ei ole mõjutatud otse saksa keelest, vaid saksapärasustest eesti kirjakeeles.

(65) *seal wõiks **selle kirja peale** mõne mõtega **toetada** ja wahest juhtuks kirja meste seltsi nimi ka seal* (EKM: EKLA f 20, m 1:10, 1, 16–19)

(66) *minu [a] **küsimise peale**, mis [b] **põhjuse peal** ma seda teen, wastadi, et se kiri täna siin on, [c] **selle peale** küsisin; Eesti keele, Gobiad, sest kirjast siis saaksin seda tegema*; (EKM: EKLA f 47, m 1:4, 2, 1–4)

3.2.3. Viisi ja vahendit väljendavad kaassõnad

Nii viisi kui ka vahendit väljendati kaassõnaga *läbi*, ainult ühel korral väljendati viisi ka kaassõnaga *wiisil* (näide 70b). Kaassõna *läbi* kasutati analüüsitavas materjalis alati omastavas käandes käandsõnaga. Kaassõnafraasi *MILLE läbi* kasutati kokku kümme korda. Neli korda väljendas see viisi (vt näiteid 67 ja 70a), neli korda vahendit (vt näidet 68) ning kaks korda oli tegu ajamäärusega *aasta läbi* (vt näidet 69). Eessõnana *läbi* ei kasutatud.

- (67) ***Selle läbi**, et Soome keelt juba universiteedis õpetatakse, on temal juba kõik teaduslikud sõnad ja käänud, mis meie keelele sõnade sünnitamiks lõbusaks ja kasuliseks eesmärgiks võivad olla.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 1, 10–15)
- (68) *Kui sull lusti on seda asja, mille üle rääkisime, ajalehesse panna, siis anna mulle **kirja läbi** teadust, mis sa „waga mehe“ üle võid ütelda.* (EKM: EKLA f 20, m 1:3, 2, 9–13)
- (69) *Aga paljuks üks jõuab **aasta läbi** ikka töötada.* (EKM: EKLA f 20, m 1:29, 6, 8–9)
- (70) *nimelt ütles ta et keha **kelle sees** Elektri väge on [a] \selle keha⁵ **külge puutumise läbi** [b] **sädeme wiisil** (välja) awaldab* (EKM: EKLA f 47, m 1:2, 3, 5–9)

Johannes Aavik ei väljenda otsest seisukohta kaassõna *läbi* kohta. Üksnes oma kaassõnade asendamise loendis esitab ta kolm näitelauset, mille kontekstis soovitab asendada kaassõna *läbi* seestütleva või kaasaütleva käändevormiga. Tänapäevaks on eesti keeles hakatud kasutama eessõnafraasi *läbi MILLE* väljendamaks liikumisteed või vahendit. Üheks põhjuseks võib olla vene keele mõju, mida on samuti soovitatud vältida ja asendada muu tagasõna või käändevormiga. (Erelt 2019: 51–52; Alasi, Liivaku & Vettik 2000: 174) Soovitused aga puudutavad sõna *läbi* eessõnaõist kasutust, mis analüüsitavas materjalis ei esine. Näites 67 vastab kaassõnafraas saksakeelsele asemäärsõnale *dadurch* (DWDS).

3.2.4. Kokkuvõte: kaassõnafraasid

Analüüsitavas materjalis kasutatakse teema väljendamiseks eriti palju kaassõna *üle*. Nii koha kui ka teema väljendamiseks on kasutatud kaassõnu *peale* või *peal*. Kaassõna *üle* puhul on analoogia saksakeelse kaassõnaga *über* ning *peale* : *peal* puhul saksakeelse kaassõnaga *auf*. Nii *über* kui ka *auf* on saksa keeles mitmetähenduslikud ning eestikeelseid kaassõnu *üle* ja *peale* : *peal* kasutatakse analüüsitavas materjalis samuti mitmes tähenduses.

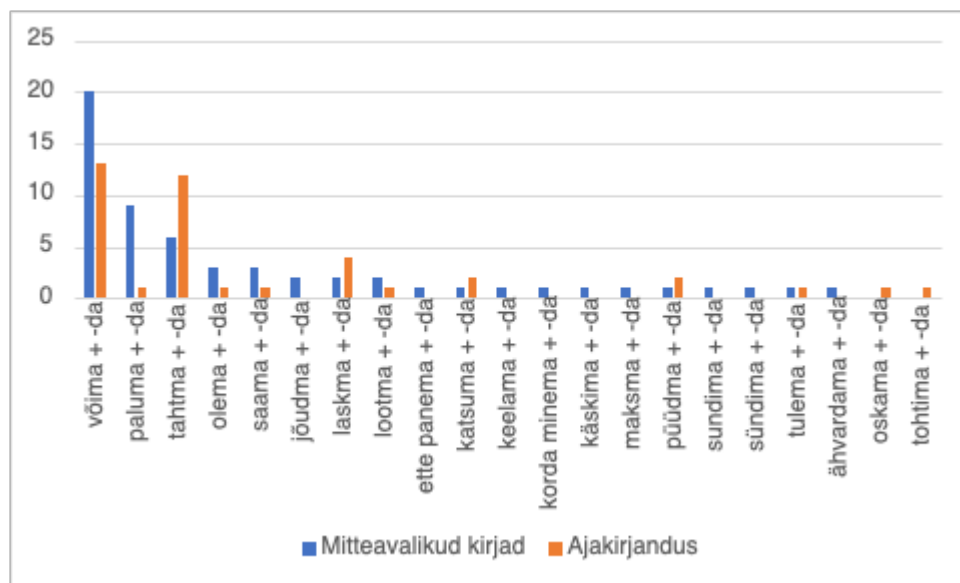
⁵ Kalkdriipsud märgivad, et sõna(d) on hiljem juurde lisatud.

3.3. Võrdlus ajakirjandustekstidega

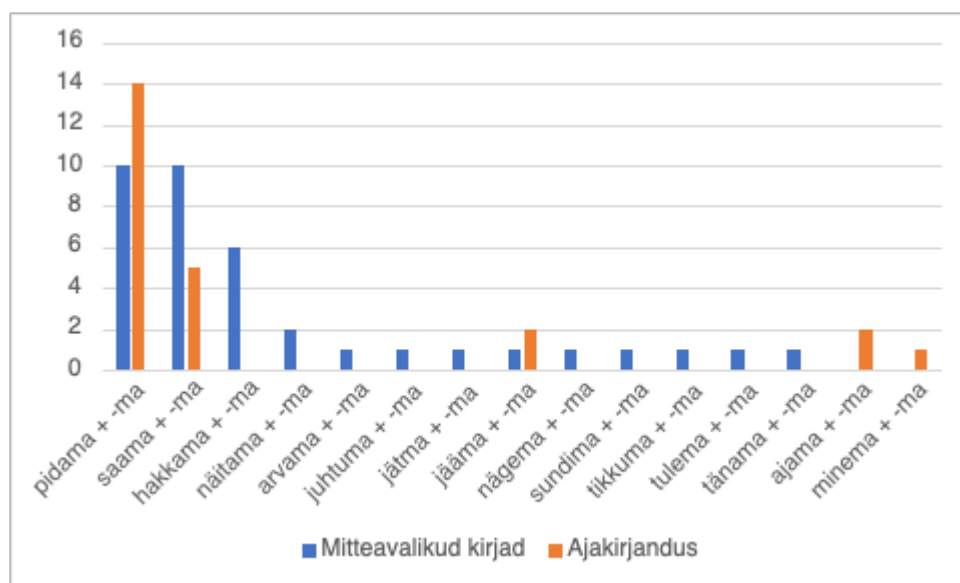
Järgnevalt võrdlen verbiahelate ja kaassõnafraaside esinemist mitteavalikes käsikirjades ja ajakirjandustekstides. Võtsin ajakirjandustekstidest kirjatekstidega samas mahus materjali ja analüüsisin sellest kõiki verbiahelaid ja kaassõnafraase. Eesmärk oli võrrelda konstruktsioonide kaupa, kui palju neid mõlemas tekstiliigis esineb.

3.3.1. Verbiahelate esinemine

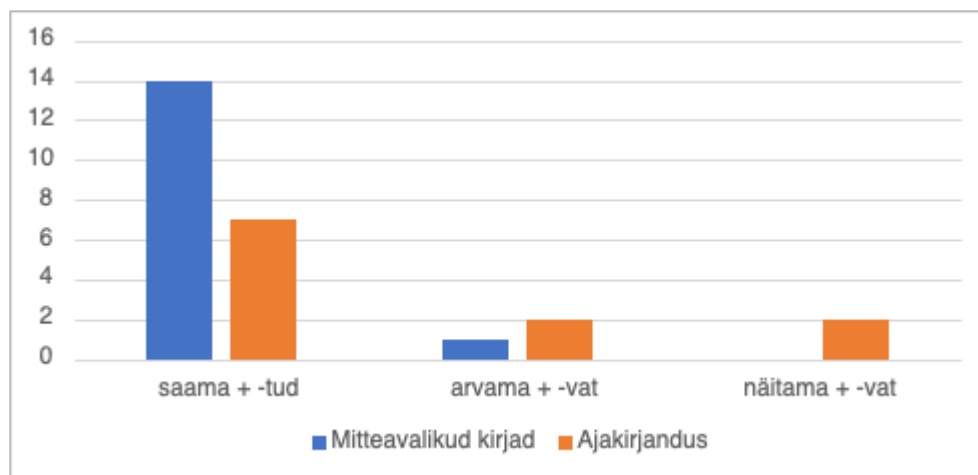
Verbiahelaid esines mitteavalikes käsikirjades rohkem kui ajakirjandustekstides, nii kokku kui ka enamiku konstruktsioonide kaupa eraldi (vt jooniseid 5–7). Käsikirjades oli nii *da*-infinitiiviga, *ma*-infinitiiviga kui ka *tud*-partitsiibiga verbiahelaid rohkem. Ainult *vat*-infinitiiviga verbiahelaid kasutati ajakirjandustekstides rohkem kui mitteavalikes käsikirjades, kus esines ainult üks *vat*-infinitiiviga verbiahel. Selliste väheste esinemiskordade põhjal oleks siiski raske järeldada, et *vat*-infinitiiviga verbiahelad on omasemad ajakirjandustekstidele, kuid üks põhjus *vat*-infinitiivi sisaldavate ahelate sagedasemaks esinemiseks võib olla tekstide avalikkus, millega võivad kaasneda autorite ettevaatlikum sõnastusstiil ja kaudne viitamine, kui nad ei ole oma allikate usaldusväärsuses täiesti kindlad. Kui 1880. aastate ajakirjandusväljaannetes oli vaja ruumi kokku hoida, võis kirjutajatel olla surve eelistada lihtverbe pikematele verbiahelatele. Mitteavalikes kirjades võis seevastu olla vabam vorm. Materjali põhjal selgub, et verbiahelaid finiiitverbidega *tahtma* ja *pidama* kasutatakse ajakirjandustekstides rohkem. Mõlemad konstruktsioonid on sellised, mille puhul ei ole alust eeldada saksa keele mõju. Konstruktsioone, mis koosnevad finiiitverbist *saama* ja *ma*-infinitiivist või *tud*-partitsiibist ja mille kujunemisel võib oletada saksa keele eeskujut, on kasutatud mitteavalikes kirjades rohkem kui ajakirjanduses. Oletan, et avalikkusele taheti näidata eestipärasemat keelekasutust ja välditi teadlikult võõrkeelseid mõjusid. Omavaheline keelekasutus oli ühelt poolt vabam ja teiselt poolt võis kujuneda haritud eestlaste sotsiolekt, mis võis sisaldada prestiižsemaid ja keerulisemaid (ka võõrmõjulisi) vorme.

Joonis 5. Finiitverbi ja *da*-infinitiivi ühendite sagedus mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides.

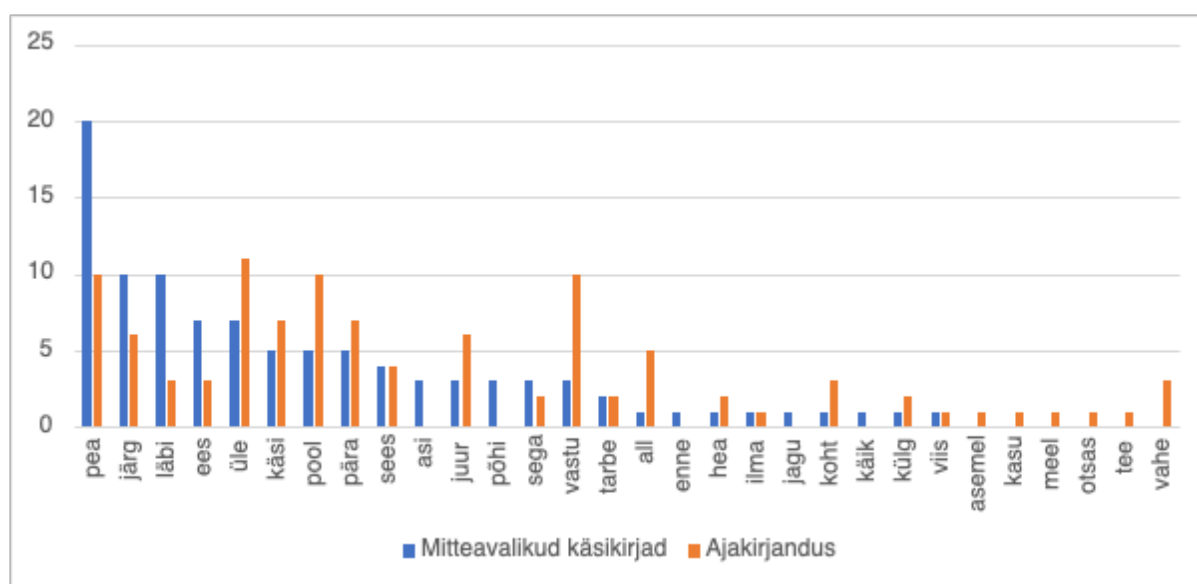
Joonis 6. Finiitverbi ja *ma*-infinitiivi ühendite sagedus mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides.

Joonis 6. Teiste käändeliste vormidega verbiühendite sagedus mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides.

3.3.2. Kaassõnade esinemine

Kaassõnu esines mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides peaaegu võrdselt (vt joonist 8). Eessõnu oli mõlema tekstiliigi puhul ainult neli. Kasutatud kaassõnade valik oli erinev, kuid praegune andmestik on järelduste tegemiseks liiga väike. Märkimisväärne on siiski see, et kaassõnu tüvega *pea* esines kirjades kaks korda rohkem kui ajakirjandustekstides. Kuna kaassõnade *peale* ja *peal* puhul on mõnikord märgata analoogiat saksakeelse kaassõnaga *auf*, võib see näidata, et saksapäraseid jooni leidub 19. sajandi teisel poolel rohkem mitteavalikes tekstides kui avalikes. Muus osas võivad kaassõnade sageduse erinevused tuleneda teksti sisust ja struktuurist ning autori eesmärgist.

Joonis 8. Kaassõnatüvede sagedus mitteavalikes kirjades ja ajakirjandustekstides.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö keskendus verbiahelate ja kaassõnafraaside kasutusele 19. sajandi teise poole mitteavalikes tekstides. Täpsemalt olid materjaliks mitteavalikud kirjad 1880. ja 1890. aastatest. Nende puhul eraldasin analüüsiks kõik verbiahelad ja kaassõnafraasid. Kvalitatiivses analüüsis olen käsitlenud esinduslikku valikut verbiahelatest, keskendudes grammatilistele ja leksikogrammatilistele tähendustele ning tarindite struktuurile. Kaassõnafraaside puhul olen keskendunud kohta, teemat, vahendit ja viisi väljendavatele fraasidele ning neis kasutatud kaassõnadele. Kvalitatiivses analüüsis lisasin tähelepanekuid leitud konstruktsioonide kasutuse kohta 19. sajandi ja 20. sajandi alguse keelekäsitlustes. Uurisin ka, mida leidub nende konstruktsioonide kohta tänapäeva sõnastikes, grammatikates ja teadustöodes. Olen käsitlenud konstruktsioonide ajaloolisi seoseid ja analoogiat saksakeelsete konstruktsioonidega. Kvantitatiivses analüüsis olen võrrelnud verbiahelate ja kaassõnafraaside esinemise sagedust kvalitatiivselt analüüsitud käsikirjades ja sama perioodi ajakirjandustekstides. Olen välja toonud ka konstruktsioonide esinemuse võrdluse kirjades ja ajakirjandustekstides.

Eeltöö käigus leidsin, et analüüsitavas materjalis leidub rohkesti verbiahelaid ja kaassõnafraase. Ühildumisega seotud eripäraseid kasutusjuhte ning pronoomenite *see* ja *üks* artiklilaadset kasutust peaaegu ei leidunud. Kvalitatiivne analüüs näitas, et analüüsitavates tekstides leidub tüübi, funktsiooni ja tähenduse poolest mitmesuguseid verbiahelaid. Nende abil väljendatakse modaalsust, faasiaspekti, kvantitatiivset aspekti, põhjustamisseoseid ja evidentsiaalsust. Ka kaassõnu kasutati erinevaid, kuid teema väljendamiseks oli sageli kasutusel kaassõna *üle* ning viisi ja vahendi väljendamiseks kaassõna *läbi*. Kõige rohkem kasutati tekstides kaassõnu *peale* ja *peal*.

Tolleaegsed keelearendajad, eelkõige Johannes Aavik, kirjeldasid osa materjalis esinevatest konstruktsioonidest, andes hinnanguid nende sobivuse kohta eesti keelde ning lisades soovitusi, kuidas paremini ja eestipärasemalt väljenduda. Grammatikakäsitlustest selgub, et verbi *saama* kasutati tihti abiverbina, nii tuleviku kui passiivi väljendamiseks, kuid nimekamad keelekäsitlejad seda heaks ei kiitnud. Teised konstruktsioonid vaadatud keelekäsitlustes väga palju ei käsitletud. Mõned kaassõnad, nagu *läbi*, *juurde* : *juures* :

juurest ja sisse : sees : seest, esinesid Aaviku (1936: 92–98) loendis kaassõnafraasidest, mida tuleb käändevormidega asendada.

Abiverbiga *saama* moodustatud tulevikuaja kujunemisel on tõenäoliselt olulist mõju avaldanud saksa keele abiverbiga *werden* moodustatud *Futur I* olemasolu. Saksa keele mõju *saama*-passiivi kujunemisel on võimalik ja tõenäoline, kuid arengud eesti keeles endas ka soodustasid konstruktsiooni kujunemist. Verbi *laskma* kausatiivne funktsioon võib olla laenatud saksa keelest või selle kujunemine saksa keelest mõjutatud. Kaassõnu *peale*, *peal*, *üle* ja *läbi* kasutatakse mitmes tähenduses ja need sarnanevad osaliselt saksakeelsete kaassõnadega *auf*, *über* ja *durch*.

Kvantitatiivne analüüs näitas, et mitteavalikes tekstides kasutati rohkem verbiahelaid kui ajakirjandustekstides. Eriti konstruktsioone, millega saab tulevikku väljendada, ning *saama* ja *tud*-partitsiibi ühendeid esines mitteavalikes tekstides rohkem. Kaassõnu kasutati peaaegu sama palju, kuid mitteavalikes tekstides olid kaassõnu *peale* : *peal* ja *läbi* rohkem kasutatud. Just nende kaassõnade puhul on taustal analoogiat saksa keelega.

Siinses töös moodustasid materjali mitteavalikud kirjad ning võrdluseks kasutasin ajakirjandustekste. Peatükis 1.2.1. mainitud varasemalt ilmunud tööd käsitlesid valdavalt teist liiki avalikke tekste. Nendest töödest on teada, et 19. sajandi teisel poolel kasutati rohkem verbiahelaid kui sajandi alguses ning kasutati rohkesti kaassõna *peale* : *peal*. Siinses töös on selgunud, et need jooned on ka mitteavalikes kirjades rohkesti esindatud ning rohkem kui samade kümnendite ajakirjandustekstides. Võrreldes varasemate uurimistega lisab siinne tekstiliikide võrdluse. Lisaks oli siinse töö üks fookus saksa keele mõju. Sellega seoses on lisaks kaassõnadele *peale* ja *peal* pööratud tähelepanu kaassõnadele *üle* ja *läbi*. Kõige põhjalikumalt on siinne töö keskendunud abiverbiga *saama* moodustatud verbiahelatele ja nende puhul täheldavatele saksa keele mõjudele. 19. sajandi teine pool on eesti kirjakeele ajaloos murranguline aeg, kuid samas on selle perioodi morfosüntaktilisi nähtusi vähe uuritud, eriti mitteavalikes tekstides. Siinne töö annab sellesse uurimisvaldkonda oma panuse.

Kirjandus

- Aavik, Johannes. 1936. *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*. Tartu: Noor Eesti Kirjastus.
- Ahrens, Eduard. 1843. *Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes*, von Eduard Ahrens, Pastor von Kusal. Erster Theil: Formenlehre. Tallinn.
- Alasi, Kaia, Uno Liivaku & Aime Vettik. 2000. *Ametniku keelekäsiraamat*. Õigusaktide ja muude dokumentide koostaja abiline. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS.
- Asu, Eva Liina, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu & Pire Teras. 2016. *Eesti keele hääldus*. Eesti keele varamu II. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Axel-Tober, Katrin, Nanna Fuhrhop, Eric Fuß, Peter Gallmann, Anke Holler, Damaris Nübling, Jörg Peters, Irene Rapp, Ingo Reich, Barbara Schlücker & Maria Thurmair. 2022. *Duden. Die Grammatik*. 10., völlig neu verfasste Auflage. Angelika Wöllstein & Dudenredaktion (toim). (Duden Band 4). Berlin: Verlag Bibliographisches Institut GmbH (Dudenverlag).
- Brown, Penelope, Stephen C. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan. 2015. *Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/>. (vaadatud 20.05.2026).
- Diedrichsen, Elke. 2012. What you give is what you GET? On reanalysis, semantic extension and functional motivation with the German *bekommen*-passive construction. *Linguistics* 50-6, 1163–1204. Berlin: Walter de Gruyter.
- Dryer, Matthew S. 2013. *Order of Adposition and Noun Phrase*. Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (toim.). *WALS Online (v2020.4) [Data set]*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13950591>. <http://wals.info/chapter/85>. (vaadatud 08.05.2025).
- DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache, hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. <https://www.dwds.de/d/wb-dwdswb>.
- Eesti entsüklopeedia (EE). *Altmargi vaherahu*. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/altmargi_vaherahu2. (vaadatud 19.05.2026).
- Eesti Kirjandusmuuseum (EKM). Repositoorium „Kivike“. EKLA. Käsikirjade kogu. Fond 20: Eesti Rahva Muuseumi käsikirjad.

- Eesti Kirjandusmuuseum (EKM). Repositoorium „Kivike“. EKLA. Käsikirjade kogu. Fond 47: Carl Robert Jakobson.
- Eesti-soome sõnaraamat 2019. Veebisõnaraamat. Eesti Keele Instituut, Kotimaisten kielten keskus. Tallinn–Helsinki. <http://www.eki.ee/dict/efi/>
- EKI Ühendsõnastik 2026. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2026. <https://sonaveeb.ee/>. (vaadatud 20.05.2026).
- Erelt, Mati. 2017. Öeldis. Mati Erelt & Helle Metslang (toim). *Eesti keele süntaks* (Eesti keele varamu III), 93–239. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Mati. 2019. *Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused*. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts.
- Gemoll, Wilhelm & Karl Vretska. 2018. *Gemoll. Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch von W. Gemoll und K. Vretska*. Zehnte, völlig neu bearbeitete Auflage. Bearbeitet und durchgesehen von Therese Aigner, Josef Bedrac, Renate Oswald, Jörg Schönbacher, Clemens Schuster, Rudolf Wachter & Franz Winter. München: Oldenbourg Schulbuchverlag.
- Grimm, Jacob & Wilhelm Grimm. 1854. *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Erstbearbeitung (1854–1961), digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/d/wb-1dwb>. (vaadatud 20.05.2026)
- Habicht, Külli & Ilona Tragel. 2014. Verbiga *saama* väljendatud leksikaalsed kategooriad ja konstruktsioonid. *Keel ja Kirjandus* 11, 826–844. Tallinn: Keel ja Kirjandus. <https://doi.org/10.54013/kk684a2>.
- Hasselblatt, Cornelius. 1990. *Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen*. (Societas Uralo-Altaica väljaanded 31). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Heine, Bernd & Tania Kuteva. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hentschel, Elke & Harald Weydt. 2013. *Handbuch der deutschen Grammatik*. 4., vollständig überarbeitete Auflage. Berlin: De Gruyter.
- Hermann, Karl August. 1884. *Eesti keele grammatik koolides ja iseõppimise tarwis kõikidele, kes Eesti keelt õigesti ja puhasti kõnelema ja kirjutama ning sügavamalt tundma ja uurima tahavad õppida*. Tartu.

- Hermann, Karl August. 1896. *Eesti keele lause-õpetus. Eesti keele grammatika teine jagu*. Tartu.
- Hinrikus, Rutt. s. a. *Karl August Hermann (1851-1909)*. Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb. Isikud. Eesti Kirjandusmuuseum (EKM). https://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=25&table=Persons. (vaadatud 20.05.2026)
- Häkkinen, Kaisa. 2025. Kirjalik soome keel: kas ehe rahvakeel või midagi hoopis muud? *Keel ja Kirjandus* 8–9, 665–681.
- Iva, Sulev. 2007. *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jung, Martin H. 2012. *Reformation und Konfessionelles Zeitalter (1517–1648)*. Basiswissen Theologie und Religionswissenschaft. (UTB 3628). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.
- Kasik, Reet. 2011. *Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>. (vaadatud 20.05.2026).
- Koppel, Kristina, Jelena Kallas, Madis Jürviste & Helen Kaljumäe. 2023. *Eesti keele ühendkorpus 2023*. Lexical Computing Ltd. / Eesti Keele Instituut.
- Kruusmaa, Andre. 2025. *Pro-Slavery and Pro-Serfdom Thought in the Age of Abolition and Emancipation: Russian Baltic Provinces and the New World*. (Tallinna Ülikool humanitaarteaduste dissertatsioonid 96). Tallinn, Tallinna Ülikool.
- Kuropka, Nicole. 2010. *Melanchthon*. (UTB 3417). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Laanekask, Heli. 2004. *Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil*. (Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis 14). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lainesaar, Marge. 2024. *Analüütiliste ja sünteetiliste keelendite varieerumine Eduard Vilde jutustuse „Musta mantliga mees” näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu.
- Laur, Mati, Tõnu Tannberg & Helmut Piirimäe. 2003. *Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni*. Tartu: Kirjastus „Ilmamaa”.

- Leppin, Volcker. 2004. *Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen, Bd. III. Reformation.* Neukirchen-Vluyn.
- Matthews, Peter Hugoe. 2007. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics.* Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Metslang, Helle. 1997. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. *Keel ja Kirjandus* 4, 226–231.
- Metslang, Helle, Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Pire Teras, Annika Viht, Eva Liina Asu, Liina Lindström, Pärtel Lippus, Renate Pajusalu, Helen Plado, Andriela Rääbis & Ann Veismann. 2023. *Eesti Grammatika.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Metslang, Helle & Külli Habicht 2018. XIX Eesti kirjakeel – vahekeelest sulandkeeleks. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 64 (2018), 111–140.
- Metsmägi, Iris, Meeli Sedrik, & Sven-Erik Soosaar. 2012. *Eesti etümoloogiasõnaraamat* (veebiväljaanne). Tallinn, Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/>. (vaadatud 20.05.2026)
- Nau, Nicole. 1995. *Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen* (Edition Linguistik 08.). München / Newcastle: LINCOM Europa.
- Olesk, Sirje s. a. *Matthias Johann Eisen (1857-1934).* Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb. Isikud. Eesti Kirjandusmuuseum (EKM). https://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=34&table=Persons. (vaadatud 20.05.2026)
- Osterkamp, Margret. 2013. *Werden – ein Chamäleon der Sprache. Zum Werdegang von werden.* 2., hinsichtlich Schreibfehler korrigierte Version. (Lunder germanistische Forschungen 73). Media-Tryck: Lund.
- Pajusalu, Karl. 1999. *Eesti murded ja murderühmad.* Emakeele Seltsi aastaraamat 43, 64–98.
- Pajusalu, Renate. 2009. *Sõna ja tähendus.* Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Petschenig, Michael. 1962. *Der kleine Stowasser. Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch.* München: G. Freytag Verlag.

- Pfeifer, Wolfgang et al. 1993. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (1993), digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/d/wb-etymwb>. (vaadatud 20.05.2026)
- Prillop, Külli & Annika Viht. 2025. Eestikeelsed tekstid Herrnhuti Vennaste Uniteedi keskarhiivis. Saar, Eva, Madis Arukask & Triin Todesk (toim), *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XXIII–XXVI* (2025), 227–244. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ross, Kristiina. 2019. Meie ja teie eesti kirjakeel. *Keel ja Kirjandus* 1–2, 57–68.
- Rufer, Susanne. 2009. *Modalität, Grammatik und Modalerben*. Diplomarbeit. Wien: Universität Wien.
- Rutten, Gijsbert. 2016. Diaglossia, individual variation and the limits of standardization: Evidence from Dutch. Cinzia Russi (toim). *Current Trends in Historical Sociolinguistics*, 194–218. De Gruyter Open.
- Saareste, Andrus. 1937. *Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“ ilmumise puhul*. (Eesti keele arhiivi toimetised nr. 9). Tartu.
- Seebaß, Gotfried. 2006. *Geschichte des Christenthums III. Spätmittelalter – Reformation – Konfessionalisierung*. (Theologische Wissenschaft 7). Stuttgart: Kohlhammer.
- Soome-eesti suursõnaraamat. 2003. Tallinn–Helsinki, Eesti Keele Instituut, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Eesti keele sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/soome/>. (vaadatud 20.05.2026).
- Selinker, Larry. 2009. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, vol. 10, no. 1–4, 209–232. <https://doi.org/10.1515/iral.1972.10.1-4.209>.
- Stahl, Heinrich. 1637. *Anführung zu der Estnischen Sprach auff wohlgemeinten Rath und Bittliches Ersuchen publiciret von M. Henrico Stahlen*. Tallinn.
- Ziegelmann, Katja & Eberhard Winkler. 2006. Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. Anne Arold jt (toim). *Deutsch am Rande Europas*, 44–70. (Humaniora: Germanistica 1). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tafenau, Kai, Kristiina Ross, & Aivar Pöldvee. 2023. *See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732*. Tallinn, Eesti Keele Instituut.

- Tetto, Mirelle. 2018. *Ajakirjas „Beiträge“ ilmunud Eesti autorite tekstide morfosüntaktiline iseloomustus*. Bakalaureusetöö. Tartu.
- Tomson, Kairit. 2025. *Põhjustamiseoste väljendamine ning analüütiliste põhjustamiskonstruktsioonide kujunemine ja kasutus eesti keeles*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 57). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona. 2003. *Eesti keele tuumverbid*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 3). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona & Külli Habicht. 2017. *saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. *Keel ja Kirjandus* 1, 22–40.
- Uiboed, Kristel. 2013. *Verbiühendid Eesti murretes*. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 34). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- van der Auwera, Johan & Vladimir A. Plungian. 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79–124. Walter de Gruyter.
- Vanags, Pēteris. 2025. Hernhuutlaste käsikirjade läti keelest XVIII sajandil ja XIX sajandi alguses. Kirjaliku traditsiooni ja kohalike murrete mõjud. *Keel ja Kirjandus* 8–9, 821–835.
- werden*. In: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache: "Wörterbuch zur Verbvalenz". Grammatisches Informationssystem grammis. DOI: 10.14618/evalbu. Permalink: <https://grammis.ids-mannheim.de/verbvalenz/401217>. (vaadatud 20.05.1016).

Verbkomplexe und Adpositionalphrasen in nichtöffentlichen estnischsprachigen Briefen aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus der Perspektive deutschsprachigen Einflusses. Zusammenfassung.

Die vorliegende Bachelorarbeit untersucht Verbkomplexe und Adpositionalphrasen, in nichtöffentlichen estnischsprachigen Briefen. Ausgangspunkt der Arbeit ist der langanhaltende Einfluss des Deutschen auf das Estnische. Von den Kreuzzügen des 13. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg existierte in Estland eine bedeutende deutschsprachige Bevölkerung, die überwiegend der Oberschicht angehörte. Im Zuge der lutherischen Reformation wurden im 16. Jahrhundert Pastoren nach Estland entsandt. Diese blieben oft im Land und verfassten die ersten Grammatiken und Wörterbücher des Estnischen in deutscher oder lateinischer Sprache. Aufgrund der bis 1816/1819 bestehenden Leibeigenschaft hatten Est:innen nur eingeschränkten Zugang zu Bildung. Die estnische Schriftsprache wurde vor allem von deutschsprachigen Geistlichen zum Zweck der religiösen Unterweisung entwickelt und verwendet, wodurch erhebliche Unterschiede zwischen schriftlicher und mündlicher Sprache entstanden.

Im 19. Jahrhundert begann sich die Trennung zwischen estnischer Unterschicht und deutscher Oberschicht allmählich aufzulösen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts trat erstmals eine größere Zahl estnischer Autor:innen hervor. Daraus ergibt sich die Frage, an welchen sprachlichen Normen sich deren schriftsprachlicher Gebrauch orientierte. In welchem Maße wurde versucht, Germanismen zu vermeiden? Zugleich stellt sich die Frage, ob eine von Germanismen geprägte Sprache unter estnischen Gelehrten möglicherweise auch als prestigeträchtig galt.

Das Estnische gehört zu den ostseefinnischen Sprachen und ist grundsätzlich eher agglutinierend aufgebaut. Viele analytische Formen gelten als Ergebnis indogermanischen, insbesondere deutschen Einflusses. Da im Deutschen mehr grammatische Kategorien analytisch gebildet werden als im Estnischen, etwa Futur- oder Passivformen, entstehen dort häufiger mehrteilige Prädikate. Verbkomplexe können daher im Estnischen Hinweise auf deutschsprachigen Einfluss liefern. Das Estnische verfügt über 14 Fälle, die unter anderem zur Bezeichnung von Ort, Zeit, Mittel oder Thema dienen und im Deutschen häufig durch

Präpositionen ausgedrückt werden. Auch die häufige Verwendung von Adpositionen kann daher im Hinblick auf deutschsprachigen Einfluss aufschlussreich sein.

In den vergangenen zehn Jahren haben Arbeiten von Helle Metslang und Külli Habicht (2018), Tetto (2018) sowie Lainesaar (2024) gezeigt, dass Verbkomplexe von estnischen Autor:innen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts durchaus verwendet wurden, teilweise sogar häufiger als zu Beginn des Jahrhunderts. Auch die Postpositionen *peale* und *peal* ‘auf’ traten häufig auf.

Die genannten Arbeiten beschäftigen sich jedoch ausschließlich mit öffentlichen Texten. Nichtöffentliche Texte aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden bislang nicht gründlich geforscht. Ziel der vorliegenden Arbeit ist es daher, anhand von Verbkomplexen und Adpositionalphrasen einen Überblick über die Morphosyntax nichtöffentlicher estnischsprachiger Texte aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu gewinnen sowie möglichen deutschen Einfluss zu identifizieren und einzuordnen. Dabei stehen folgende Fragen im Mittelpunkt:

- Was für morphosyntaktische Konstruktionen treten in den Texten auf?
- Inwiefern werden diese Konstruktionen in Grammatiken oder vergleichbaren sprachwissenschaftlichen Arbeiten beschrieben und bewertet?
- In welchem Maße lässt sich hinter den gefundenen Konstruktionen ein deutscher Einfluss vermuten?
- Wie unterscheidet sich der Gebrauch von Verbkomplexen und Adpositionalphrasen in nichtöffentlichen Briefen und Zeitungsartikeln, und welche Textsorte weist mehr Konstruktionen auf, die als Ausdruck deutschsprachigen Einflusses interpretiert werden können?

Die handschriftlichen Briefe, die den Untersuchungsgegenstand dieser Arbeit bilden, wurden zwischen 1880 und 1898 verfasst und werden im Estnischen Literaturmuseum aufbewahrt. Soweit bekannt, hatten alle Autor:innen Estnisch als Muttersprache; für einige war das Deutsche jedoch Bildungssprache.

Zur Untersuchung des Gebrauchs und der zeitgenössischen Bewertung der relevanten Konstruktionen wurden insbesondere Johannes Aaviks Werk *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (1936) ‘Rechtschreibungslehrbuch und Grammatik des Estnischen’ sowie die

estnischen Grammatiken von Eduard Ahrens (1843, deutschsprachig) und Karl August Hermann (1884 und 1896, estnischsprachig) herangezogen. Darüber hinaus wurden die Reaktion von Andrus Saareste auf Aaviks Werk sowie Wörterbücher und weitere sprachwissenschaftliche Schriften berücksichtigt, einschließlich solcher zur Gegenwartssprache.

Besondere Aufmerksamkeit gilt Futur- und Passivkonstruktionen, die analog zum Deutschen mit dem Hilfsverb *saama* gebildet werden. Aavik empfiehlt, beide Konstruktionen zu vermeiden; Saareste spricht sich insbesondere gegen Futurkonstruktionen mit *saama* als Hilfsverb aus. Auf Grundlage der Sekundärliteratur ließ sich feststellen, dass bei einigen Verbkomplexen und Adpositionalphrasen deutschsprachiger Einfluss in unterschiedlichem Maße wahrscheinlich ist. Dies betrifft insbesondere die genannten Futur- und Passivkonstruktionen mit *saama* sowie die kausative Verwendung des Verbs *laskma* 'lassen'. In anderen Fällen ist ein deutscher Einfluss eher im Bereich der Lexik anzunehmen. Im Bereich der Adpositionalphrasen zeigen sich teilweise Parallelen zwischen dem Gebrauch der Postpositionen *peal(e)*, *üle* und *läbi* und den deutschen Präpositionen *auf*, *über* und *durch*.

Der Vergleich mit Zeitungsartikeln ergab, dass sowohl Verbkomplexe allgemein als auch solche Verbkomplexe und Adpositionalphrasen, bei denen deutschsprachiger Einfluss anzunehmen ist, in den handschriftlichen nichtöffentlichen Briefen häufiger vorkommen als in den untersuchten Zeitungsartikeln.

Lisa 1. Materjali loendid

Analüüsitavad käsikirjalised kirjad

01.07.1891 A. Järv Danielile (EKM: EKLA, f 20, m 1:2)

Helsingi, 17.10.1880 K. A. Hermann Einwaldile (EKM: EKLA, f 20, m 1:3)

Toila, 10.08.1882 Joh. Siimon Einwaldile (EKM: EKLA, f 20, m 1:4)

Kroonlinn, 06.11.1889 M. J. Eisen Jõgeverile (EKM: EKLA, f 20, m 1:8)

02.08.1889 H. Orgusaar Jõgeverile (EKM: EKLA, f 20, m 1:10)

09.03.1895 J. Järv Remmelgile (EKM: EKLA, f 20, m 1:27)

Venemaa, 16.08.1886 Michail Lindberg Remmelgile (EKM: EKLA, f 20, m 1:28)

23.11.1898 J. Ruubel J. Semperile (EKM: EKLA, f 20, m 1:29)

Peterburi, 15.02.1882 H. Kristal Carl Robert Jakobsonile (EKM: EKLA, f 47, m 1:2)

Saue, 01.11.1881 Joh. Ricksen Carl Robert Jakobsonile (EKM: EKLA, f 47, m 1:3)

Laiksaare vald, 28.02.1882 Mart Tohv Carl Robert Jakobsonile (EKM: EKLA, f 47, m 1:4)

Kokku 3891 sõna.

Võrdluse aluseks võetud ajakirjandustekstid

Eesti Postimees 10.03.1882. Meie linnade walitsusest ja Eesti õpetusekeele koolidest.
(1497 sõna)

Eesti Postimees 10.03.1882. Isamaalt. (esimesed 448 sõna)

Sakala 06.03.1882. Poliitika Ringwaatlus. (904 sõna)

Sakala 09.03.1882. Omalt maalt. (esimesed 1041 sõna)

Kokku 3890 sõna.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ruari Emil Morrison,

- 1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „19. sajandi mitteavalike tekstide verbiahelad ja kaassõnafraasid saksa keele mõju vaates”, mille juhendaja on Külli Habicht, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
- 2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons litsentsiga
CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
- 3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- 4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

21.05.2026